

szombat

Roma ügyeink

Bíró András-interjú

Dési János, Gadó János

és Szuhay Péter írásai

Schiff András és David Gordon vitája Izraelről

Esterházy, Konrád és Spiró Jeruzsálemben

Csaplár Vilmos: Hitler lánya (regényrészlet)

Avraham Szuckever versei

„Halld meg szavam! Én prófétáktól származom”

(Füst Milán)

„Minden költő zsidó” (Marina Cvetajeva)

VAN-E MODERN ZSIDÓ IRODALOM?

Szeminárium-sorozat indul májusban
a **Szombat** folyóirat szervezésében,
Szántó T. Gábor író,
a Szombat főszerkesztője vezetésével.

Bibliai történetek, Kafka, I. B. Singer, Malamud, Philip Roth, Füst Milán, Pap Károly, Örkény István, Kertész Imre és mások műveinek elemzése, elméleti kérdések, vendégelőadók, kerekasztal-beszélgetések.

Az érdeklődők a szanto@szombat.org e-mail címen, vagy hétfő és csütörtök délután a **302 0744-es** telefonszámon jelentkezhetnek. A kurzus ingyenes, a részvételhez előképzettség nem szükséges. Az órák időpontja, helyszíne: **kéthetente keddenként 18.00 óra, Bálint Ház** (Budapest, VI. Révay u. 16.) Első találkozás: 2009. május 5.

Partnerek:

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, Bálint Ház

Támogató:

The L. A. Pincus Fund for Jewish Education in the Diaspora

L. A. Pincus Alapítvány a diaszpórabeli zsidó oktatásért

1% a Szombatnak

Kérjük, ajánlja ön is adója 1 %-át lapunknak, a Szombatnak mely az egyetlen független szellemiségű, non-profit jellegű, magyar zsidó politikai és kulturális lap; honlapján (www.szombat.org) cikkek mellett hírekkel, programajánlóval, blogokkal és fórumokkal várja olvasóit; tájékoztat, és véleményt mond a világ, Izrael és a magyar politika híreiről; megalapítója és fenntartója a www.antisemitizmus.hu honlapnak, melyen dokumentálja és küzd a zsidó- és Izrael-ellenes előítéletekkel szemben; konferenciákat szervez zsidó irodalomról, színházról, filmről; a Szombat Szalonok keretében vitaeseteket és felolvasóesteket rendez, élő kapcsolatot tartva az olvasókkal.

Ehhez nem kell egyebet tennie, mint mellékelni a nyilatkozatot adóbevallásához, amelyben kijelenti, hogy adója 1%-át a 18165850-1-42 adószámú szervezetnek kívánja felajánlani. E kis fáradsággal hozzájárulhat a Szombat további megjelenéséhez.

Segítségét előre is köszöni a Szombat szerkesztősége

ORTHODOX KÓSER HANNA ÉTTEREM

Nyitva tartás:
10⁰⁰-tól este 22⁰⁰-ig
1074 Budapest,
VII. Dob utca 35.
Tel.: 3421-072
Fax: 3227-200

E-mail:
hanna@orthitk.t-online.hu
Weboldal:
www.koserhanna.hu

Szeretettel várjuk **SZÉDER** estére,
illetve állandó nyitva tartással üzemelő éttermünkbe szolid
árakkal, ahol kóser reggelit, ebédet, vacsorát biztosítunk.

Előrendelést felvesszünk.

Tájékoztatjuk kedves vendégeinket, hogy márciustól újból
megnyitjuk **kerthelységünket**, ahol az ételek elfogyasztása
mellett a kisgyermeknek játszóhelyet biztosítunk.

szombat

2009. április
5769 niszán

•
A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamar Jász-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)
Fritz Éva (pénzügyek)
Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Peremiczky Szilvia, Vári György,
Várnai Pál

•
A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

•
Oktatási és Kulturális
Minisztérium

•
A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

•
Terjeszti a LAPKER Rt.

•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2009. március 12-én.

Címlapfotó:
Roma Sajtóközpont

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Grafika Press Nyomdaipari Rt.

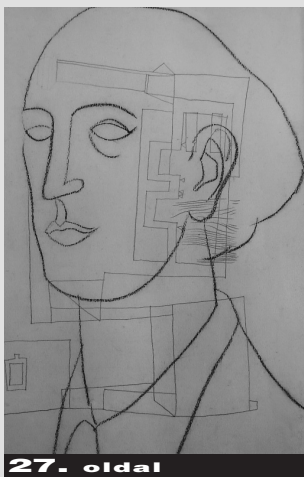
6. oldal

10. oldal

16. oldal

27. oldal

30. oldal

ÁLLÁSPONT

- 4 Gadó János
Tettesek és/vagy áldozatok
Romák a honi közbeszédben

ROMA ÜGYEINK

- 6 Szuhay Péter
Etnikai háború (réme) az ajtó előtt?
- 10 „Mindkét fél felelőssége óriási”
Biró Andrással beszélget Várnai Pál
a magyarországi cigányság helyzetéről,
az előítéletekről és az együttélés zavarairól

- 13 Dési János
Antiszemizmus, cigányellenesség
– ugyanaz másként?

HAGYOMÁNY

- 15 Darvas István
„Ismerje fel képességeinek
határait”

VITA IZRAELRŐL

- 16 Hol voltak az „egészséges
lelkiismeretű” emberek?
Nyílt levél Schiff Andrásnak
(Dr. David Gordon)

- 18 Válasz Dr. David Gordonnak
(Schiff András)

KULTÚRA

- 19 Csaplár Vilmos
Hitler lánya
(részlet)
- 22 Modern zsidó költők IX.
Avraham Szuckever
- 24 Esterházy, Konrád és Spiró
a Jeruzsálemi Könyvvásáron
(Bendl Vera)
- 27 Horváth Ágnes
Vajda Lajos, az aszkéta festő
(1908-1941)
- 30 Hétköznapi trükkjeink
(Pályi Márk)
- 32 Gracia Mendes hosszú útja
(Hamvas Levente Péter)
- 32 Variációk egy témára
(Várnai Pál)

Tettesek és/vagy áldozatok

Romák a honi közbeszédben

A nagyobbreszt hatástalan romaprogramokra elvert 120 milliárd láttán bal és jobboldal egyaránt az állami romapolitika csődjéről ír. Mintha demokráciában az állam nem azt tenné, amit a társadalom kíván. A társadalom azt kívánja, hogy az állam „oldja meg” a cigányokkal kapcsolatos gondokat. Az állam erre teszi, amire képes: pályázatokat ír ki, programokat hirdet, felelősöket nevez ki és vált le. A helyzet persze nem változik – hogyan változhatnának évszázados kulturális minták 3-4 év alatt? A polgárok erre újfent az államot hibáztatják. A baloldal azért, mert alapállása az, hogy a hatalom mindig bűnös, a szerencsétlen kisebbség mindig áldozat. A jobboldal pedig azért, mert alapállása az, hogy minderről ez a kormány tehet.

De vajon mi a „megoldás” egy olyan telepi közösség esetében, ahol 1990 óta lassan már a második nemzedék nő fel segélyeken, a fiataloknak (akiknek többnyire nyolc elemijük van) 15-17 éves korban születik az első gyerekük, amelyet nem ritkán további öt-hat követ? Mit tud kezdeni egy ilyen helyzetrel a nehézkes és távoli állam? Hogyan tudja a telepen élőknek elmagyarázni, hogy a nyomor bővített újratermelése nem jó stratégia, ehelyett vállaltan csak 1-2 gyereket, de annak adjanak diplomát a kezébe?

A cigányság gondjai olyan súlyosak, hogy azokat nemzedékek alatt lehet fölszámolni – ha egyáltalán. A problémák „megoldását” zászlóra tűzni irreális. Az elsődleges feladat az lenne, hogy megtaláljuk, milyen értelmezési

keretben szabad beszélni a kérdésről, hogy egyik szélsőség se kavargjon fölösleges indulatokat, és ne erősítse a másikat.

Az archetipikus (szélső)jobboldal szerint az „uralkodó”, „államalkotó” többség értékrendje az érvényes, amelyet az eltérő hagyományú kisebbség fenyeget, holott utóbbinak kellene alkalmazkodnia, magát meghúznia, és semmiképp sem követelőznie. A ma divatos (szélső)baloldali felfogás szerint viszont többség és kisebbség viszonyában mindig az utóbbi az áldozat. A (szélső)jobbna a többség, a (szélső)balnak a kisebbség kritikájára nincsenek szavai, fogalmi hálója.

A magyarországi zsidóság társadalomtörténetének egyik legkiválóbb kutatója, Karády Viktor írásában visszatérő kulcsfogalom az „asszimilációs szerződés”, vagyis az 1868-as emancipációt kísérő és követő konszenzus a magyar politikai elit és a zsidóság között: a teljes jogegyenlőségért cserébe a zsidóság képességeivel az ország gazdasági gyarapodását, modernizációját fogja előmozdítani. Ezt a soha írásba nem foglalt szerződést nem kellett elfogadtatni, megszavazni, kihirdetni: a kor szelleme kívánta meg a magyar elittől a liberalizmust, a zsidóktól pedig az iparkodást a „befogadó nemzet” javára. Ekképp a zsidók és a befogadó nemzet viszonya rendezettnek tűnt: mindketten tudni vélték, mit várhatnak a másiktól. E „szerződés” 1919-ben szétrobbant – ám fél évszázadon át használható kereteket adott az együttéléshez.

Úgy érzem, ma a szerződés szelleme hiányzik a romák és a többségi társadalom viszonyából. Egyik fél sem haj-

landó arra, hogy megfontolja a másik elvárásait, viszont mindkettő baljóslatúan figyelmeztet: nagyon nagy baj lesz, ha ez így megy tovább. A roma közösség képviselői sérelmeiket sorolják, és követeléseiket hangoztatják, de nem hangzik el, hogy ezek teljesítése esetén az ő közösségük mit nyújt a többségi társadalomnak. Kommunikációjukból hiányzik az önreflexió.

Bibó István írta le példaszerűen az ilyen helyzetet a zsidókérdésről szóló művében: két, különböző történelmi, kulturájú, értékrendű csoportnak teljesen eltérő képe van önmagáról és a másikról.

Egy átlagos faluban a magyar lakosság és a telepen élő romák viszonya gyakran a következő sémával írható le. Előbbiek zajos, rendetlen, dologtalan, állami pénzen élő, vadul szaporodó népségnek látja a cigányokat, akik az ő békés, megszokott életüket veszélyeztetik vagy teszik lehetetlenné jelenlétükkel. A pokolba kívánják a cigánytelep lakóit, és az államtól vagy más hatóságtól várják, hogy ezt a lehetetlen helyzetet oldja meg.

A telepen élők viszont sérelmezik, hogy nekik nem jut mindabból, ami a magyaroknak van. Az ő szemükben nyomorúságos életük merő igazságtalanság, s mindenféle felső hatalmaktól elvárnák, hogy a vágyott javakból nekik is juttasson. A népmesei szegény ember naiv álmai ezek – egy archaikus szemlélet maradványai. (A romák ebéli elvárásait ugyanakkor nemcsak a mesék táplálják. A XX. század két totalitárius rendszere gyakorolta a népmesei igazságszolgáltatást, mikor is a gonosznak kikiáltott csoportok vagyonát a szegény ember (illetve az ő nevében az állam) elvette. 1944-ben az elhurcolt zsidók hátramaradt javainak széthurcolása/szétosztása valami ősi

**A mellékletünket
illusztráló fotókat
a Roma
Sajtóközpont
bocsátotta
rendelkezésünkre.**

**Ózd, Hétes-telep,
2002**

igazságtétel nevében történt, melyből a magyar falvak és városok lakói közül százvezrek húztak hasznot. Vannak tehát történelmi előképek.)

A „szerződés”, helyi szinten, a következőt jelentené: a magyarok belátják, hogy a cigánytelep nem olyan kóros kinövés, amely valami állami csodagyógyszer hatására rövid időn belül felszívódik. Ehelyett tartósan együtt kell vele élni, és jobban járnak, ha megpróbálnak képviselőikkel (ha vannak ilyenek) kommunikálni.

A roma közösségnek viszont azt kell belátni, hogy mindaz, ami a gázdásoknak van, nekik nem „jár”, többé nincs népmesei igazságszolgáltatás, csak több nemzedéknyi munka, amely alatt ezek az anyagi és tudásbeli javak felhalmozhatók. A kommunikáció nekik is hasznukra válik, mert hatékonyabb gazdálkodásra, életük jobb megszervezésére sok használható mintát sajátíthatnak el.

Ez a belátás természetesen nem vezényszóra alakul ki. Ez új együttélési kultúra, melynek meggyökerezéséhez huzamos időre van szükség. A két csoport szószólói, érdekvédői, a befolyással bíró, közismert politikusok, értelmiségiek feladata lenne, hogy a megbékélés hangján szóljanak. Ne csupán a sérelmekről beszéljenek, a másik félben ne javíthatatlan naplopót, illetve rasszista kirekesztőt lássanak, hanem

próbálják a párbeszédet keresni. A honi roma-kérdésben használható beszédmód akkor alakulhat ki, ha a kényszeres tettes-áldozat értelmezés háttérbe szorul.

Mindennek egyelőre inkább az ellenkezőjét látjuk. Miután az állam – minden jóhiszemű erőfeszítése ellenére – nem tudhat a két szembenálló csoport kölcsönösen irreális elvárásainak megfelelni, mindkét oldalon nő a kiábrándultság, a frusztráció és a törvénytelen-ségre való hajlam. A romák körében a megélhetési bűnözés mellett immár egyre világosabb jelei vannak a szervezett bűnözés megjelenésének, s alvilági bandák Siófokon látványos menetelésekkel, Veszprémben pedig brutális gyilkossággal mutatkoztak be a nagyközönségnek. Válaszul a többségi társadalom magukat fenyegetve érző részei az 1945 előtti legsötétebb időket idéző szervezetekbe vetik bizalmukat, mint amilyen a Magyar Gárda és hasonlórú társai (de már a csendőrség újjárendelése kísérletéről is kapunk híreket).

A közelmúlt két kegyetlen gyilkossága – Marian Cozma kézilabdázó lemeszárítása Veszprémben, illetve egy apa és ötéves kislánya lelövése a tatárszentgyörgyi cigánysoron – csak tovább fokozta az indulatokat. Az áldozatok temetése mindkét esetben politikai demonstrációval volt egyenértékű, aminek üzenete ez volt a másik oldal

felé: belátjátok végre, hogy mit műveltek?

A veszprémi gyilkosság után Bayer Zsolt uszító szövegeit a Magyar Hírlapban széles rétegek megváltó, tiszta beszédként üdvözlötték. Az újság honlapján ötezer hozzászólás mutatja, milyen sok ember szívéhez találtak el a szavai.

A tatárszentgyörgyi áldozatok temetésén Kolompár Orbán roma politikus kijelentette, hogy „Ma Magyarországon egy újabb Holokauszt zajlik a cigányság ellen”. Holokausztról beszélni egy olyan ügy kapcsán, melynek tetteseit még nem is ismerik (!), egy olyan országban, ahol az államhatalom 120 milliárdot költ a romák felzárkóztatására – ízléstelenség. S e minősítetlen kijelentéssel nem az volt a legnagyobb baj, hogy elhangzott, hanem az, hogy a Népszabadság címlapján kommentár nélkül megjelent, a haladó értelmiség színe-java pedig tudomásul vette, s nem érezte szükségét, hogy a magáról megfélemedezett politikust a helyére tegye.

Sajnos a magyarországi romákról folyó vita betagozódott a magyar politikai kultúrába. A romákkal kapcsolatos indulatok egybefolynak más indulatokkal, a sérelmek összemosódnak más sérelmekkel. Egyelőre minden csak rosszabb lesz.

Gadó János

SZUHAY PÉTER

Etnikai háború (réme) az ajtó előtt?

Voltak-e boszorkányok a 16-18. század európai történetének időszakában, avagy csak boszorkánynak mondott (kiváltképp) asszonyok voltak, akiket nem ritkán megköveztek, megégettek? Az első pillanatban frivolnak tűnő megközelítés valójában rávilágít általában vett álláspontunk tarthatatlanságára. Amikor a felvilágosult európai értelmiség és a tágabb értelemben vett polgárság már megkérdőjelezte a boszorkányok létezésébe vetett korábbi konszenzusos hitét, akkor még a szélesebb, jobbára tanulatlan tömegek mélyen hittek a kötés és oldás, a rontás és gyógyítás tudományának emberi, ám emberfeletti képességekkel rendelkező (nembelileg mégiscsak) emberek által működtetett és gyakorolt tudásában. Amikor az egyházi tudós férfiak már nem hitték a boszorkányok (és ördögök, közelebbről a sátán) létezését, akkor híveik még természetességgel beszéltek mások fekete mágiáiról, s csak azért nem lökték máglyára őket, mert már a hatalom nem legitimálta bosszúálló hadjáratukat. Vagyis arról az egyszerű helyzetről beszélhetünk, amikor az írástudók és törvényhozók már felismerték a dolgok okainak és okozatainak összefüggését, de mintegy egykorvolt (hamis) tudásukat ráhagyományozták alattvalóikra, népük egyszerű gyermekeire, akinek hiedelmeit nem vették el, legfeljebb cselekedeteiket

korlátozták. A nép (ilyenformán a folklórt éltető tömegek) mások bűnösségéről szóló hitelesített történeteket meséltek. A hitelesítéshez természetesen hozzátartozik az elbeszélésben megidézett személyek és helyszínek konkrét tétele, az idő pontosítása, mindent egybevéve egy kerek narratíva megteremtése. A történet mindezek ellenére azért folklór történet, mert valójában szinte semmi, legfeljebb alig valami igaz konkrétan belőle. Ami igaz belőle, az legfeljebb a történet archetipusos jellege.

Hogyan ereszkedhetünk a boszorkányok vizéről a cigányokéra? Legegyyszerűbben úgy, hogy a boszorkányokról való gondolkodást a cigányokról való gondolkodás metaforájának tekintjük. Ahogy megkonstruálódott a boszorkány alakja, úgy konstruálódott meg a cigányé is. Nem kell boszorkány ahhoz, hogy a boszorkány képzele létezzen és működjön, és emberekre rásüssék, hogy boszorkányok, s akként is viselkedjenek azokkal, akikről azt gondolják, hogy azok, függetlenül attól, hogy ők maguk egy pillanatig sem hiszik, hogy ők boszorkányok, vagyis „azok” volnának. Persze cigányok (vagy másképpen romák) azért vannak, csak nem biztos, hogy olyanok, amilyennek a tematizált beszédben leírják, vagyis megkonstruálják őket. Azt nyomatékosítanom kell, hogy meg kell különböztetnünk egymástól a mások által cigánynak nevezettek kategóriáját a magukat cigánynak (romának) nevezőktől. A mások és a maguk által nevezettek csoportja egybeeshet, de ha a legutolsó népszámlálás önmeghatározását nézzük, amikor 194 ezer ember mondta magát

cigánynak, míg az utolsó szociológiai felvétel 600 ezer körülire teszi a társadalom többsége által cigánynak mondottak számát, jelentős eltérést tapasztalhatunk. Természetesen többen gondolhatják magukat cigánynak, mint amennyien azt is mondták, de nem annyian, mint amennyi embert az etnikai klasszifikáció „gettósít”. A többség által konstruált „cigánykép” persze nem újkeletű, alapjai több száz évvel ezelőttre nyúlnak vissza. Pusztán két, közel ötszáz éves szöveget idézek, előbb Cornélius Agrippaét 1530-ból, majd Oláh Miklósét 1536-ból.

„Ezek az emberek az Egyiptom és Etiópia között fekvő vidékről jöttek, Noé fiának Khámnak a fiától, Khústol származnak, és még mindig hordozzák a nemzőjük fejére szállt átok jegeit, kóborolnak a világban, a városokon kívül, a mezőkön és az útkecskésedéseknél táboroznak, ott telepednek le és verik fel sátraikat, útonálló, lopnak, cserélgetnek, azzal szórakoztatják a népeket, hogy kalandos történeteket mesélnek, tenyérből jósólnak, és hasonló szélhámoskodással koldulják össze kenyerüket.”

„Van egy másik falu a Maros és a Fehér-Körös között Erdélyen kívül, amelynek a neve az ilyen nevű és vele szomszédos mezővárosról Symand és amelynek majdnem minden lakója sánta, vak vagy hibás lábú vagy kezű ember, vagy más testi rútsággal bélyegzett. Ide ép embert nem engednek be, s úgy látszik, hogy erre, és arra, hogy testi csúfságban szembeötlők, különösen büszkék, bár ezt nem a természet adta, hanem az, hogy hír szerint az újszülötteket a szülők megvakítják, vagy csontjaikat és ízületeiket kicsavarják, hogy testi csúfságban velük teljesen egyenlők legyenek. Ettől kezdve főleg azért, hogy miként testal-

Fotó: Szuhay Péter

Kétegyháza, 1992

katban, éppen úgy nyelvükben is különbözzenek másoktól, maguknak az egymás közti beszéd céljára saját, csak saját falujukbéli által érthető nyelvet alakítottak ki, amelyet a mieink a vakok nyelvének neveznek. Az a kiváltságuk, hogy a többi magyarok más teherviselésétől mentesek, és az ország minden részében kolduló énekléssel biztosítanak maguknak és övéiknek megélhetést. Csúf, rossz hírű és minden kinszenvedésre méltó emberfajta, amely az emberi természet szépségét bűnös cselekedetével ékteleníti el.”

Könnyű volna akár az utóbbi képzet analógiáit megtalálni a kortárs társadalom történeteiben. Az utóbbi hónapokban több megyei online jelent meg az a hírrel, hogy magasabb összegű családi pótlék reményében cigány anyák enyhe fokú értelmi fogyatékosá teszik gyermeküket; vagy még a magzat fejét ütögetik hasukban, vagy a születés után közvetlenül nejlont húznak az újszülött fejére. Az elvetemült-

ség motívuma jelenik meg az „ember-evő” perekben is. A legismertebb ezek közül a kemencei történet; II. József uralkodása alatt a vármegye az uralkodó jóváhagyása nélkül közel harminc embert végzett ki, bizonyítottan találván a cigányok bűnösségét.

Milyen is hát a „cigány” a köznapi folklór történetekben? Mielőtt megidézem ezt a konstrukciót, fontos leszögezmem: a társadalom többségében élő homogén és leegyszerűsítő képpel szemben a cigányoknak nincsen egységes és önkéntes alapon vallott társadalma, ilyen formán nem beszélhetünk cigány társadalomról sem, legfeljebb a többség hangadó véleményformálói által a társadalom peremére szorított szegény, és nem feltétlen cigány identitással rendelkező emberek csoportjáról, ahol legfőbbképp a szegénység az etnikai kijelölés alapja. A cigánynak mondott emberek több nyelvi és etnikai csoportra oszlanak, mely csoportok jellemzően egymással nem lépnek sem házassági, sem valódi társadalmi kapcsolatba. Azután különböznek életformájuk és foglalkozásuk, vagyoni helyzetük meg lakóhe-

lyük szerint is, nem különben pedig közvetlen környezetük hozzájuk való viszonyulása szerint.

Megkockáztatható, hogy a cigányokkal szembeni többségi, illetve intézményi magatartás alapvetően meghatározza a cigányok többség felé irányuló magatartását is. Ha adott közösségen belül a cigányok és magyarok közötti gazdasági eltérések kulturális, sőt etnikus színezetet kapnak, egy-egy hatalmon lévő ember könnyen felboríthatja az ingatag békét. Hétköznapi szintre kivetítve ezt, amilyenek a parasztok a cigányokhoz, gyakorta olyanok lehetnek a cigányok is a parasztokhoz. Ez abból a hipotézisből következik, hogy a cigánynak mondott emberek önmeghatározása a parasztokhoz, másképpen a magyarokhoz, megint másképpen a gázsókhoz viszonyítva fogalmazható meg. A cigánynak mondott csoportok, illetve az egyének a saját csoporton kívüli emberekhez képest határozzák meg magukat, mely viszonyt egy képzeletbeli négyfokú skálán lehet ábrázolni, aszerint, hogy az emberek

1. elfogadják a csoporton kívüliek fölöttük való hatalmát és dominan-

ciáját, beletörődnek az alárendelt viszony kliensi vagy még rosszabb esetben szolgai szerepébe

2. a magyarok és cigányok közötti egyenlőséget akarják elérni, mely során nem gondolják, hogy egyik csoport több volna a másiknál, s ezért nem fogadják el a másik dominanciáját, de ők sem akarnak a másik csoport fölött győzelmet aratni, ám eközben fontos az etnikus öntudatuk kifejezése

3. a gázsók, másként a parasztok fölötti szimbolikus győzelem adja az etnikus öntudat alapját, vagyis közvetlen célként a dominanciára törekvő gázsók hatalmát kell megtörni

4. a domináns és uralkodó etnikai csoporthoz, illetve osztályhoz (foglalkozási csoporthoz) szeretnének tartozni, vagyis arra törekednek, hogy megszűnjön – legalábbis rájuk vonatkoztatva – a cigányok és magyarok közötti különbségtevés, elsősorban úgy, hogy ők más kategória-csoportba kerülhessenek.

Előfeltevéseim szerint akkor is differenciált képet kapunk, ha a különböző cigány csoportok, illetve azok tagjainak lehetséges identitását tipolo-

gizáljuk. Míg azonban az előző esetben a parasztokhoz való viszony az elérendő célok eltérő típusait fogalmazta meg, addig most inkább a parasztokhoz kapcsolódó viselkedést osztályozhatjuk. Ennek értelmében:

1. cigány vagyok, eszemben sincs, hogy letagadjam ezt, azonban nem dicsekszem vele

2. mindig és minden körülmények között cigány vagyok, és ez büszkeséggel tölt el engem, s ennek hangot is adok;

3. befelé, vagyis saját testvéreim felé nagyon is cigány vagyok, ám kifelé nem biztos, hogy ezt mutatni akarom

4. nem vagyok cigány, nem is vállalom, bár mások annak mondanak.

Feltehető, hogy a többséghez való viszonyulás és az identitás-típusok között szoros együtt járás figyelhető meg.

A többség, vagyis a nem cigányok képét is illenék ezek után differenciálnom. Amíg nagyjából a második világháború utáni években a politikai életben (ilyenformán a hatalomban lévők és a közvetlenül hozzákapcsolódó világában) megfigyelhető egy kor-

rektebb beszédmód a cigányokról, melyet jobbra egy paternalista intézkedéssorozat követ, addig a köznapi életben még az egyes intézmények „mindennapi” emberei gyakran elszabotálják a cigányok „beilleszkedtetésére”, jóval később „integrálására” megfogalmazott elképzeléseket. A közvélemény-kutatások már az 1970-es évektől egy a cigányok valódi élethelyzetétől független többségi képet rögzítenek. A Kardos Ferenc rendezte, Neményi Mária szerkesztette 1972-es *Társadalmi előítéletek* című televíziós sorozat szinte minden kockája ma is készülhetett volna. Így van ez Schiffer Pál 1974-es *Mit csinálnak a cigány gyerekek* dokumentumfilmjével is. Az iskolák igazgatóinak és tanárainak cinizmusa egyfelől, a gyerekek iskolától való távoltartásának technikái másfelől máig érvényesek, elég csak Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona ezredfordulós iskolai szegregációs kutatásának (negatív) eredményeire utalni. (Friss élményként említhetem, hogy egy borsodi faluban lefolytatott fókuszcsoporthoz tartozó kutatás során közel negyven, harminc és negyven év

közötti asszonyból felének sem volt meg a nyolc osztálya, negyede pedig nem jutott túl a második osztályon sem.) És akkor mára már nem az iskola szegregál, hanem a nem cigány szülők vonulnak ki az egykor etnikailag vegyes iskolákból. Az intézményi szabotálás hasonlóképpen elmondható az 1970-es évek településfelmérésaira és Cs-telepeinek létrehozására is, majd a szociálpolitikai támogatással épített lakások helykijelölésére, melyeknek máig ható következménye a települési szegregáció. E mellett persze érvényesült sok-sok szegény család alulértékelt lakóhelyekre, lerobbant városrészekbe, elnéptelenedő aprófalvakba való költözésének folyamata is, mint a szegregátumok létrejöttének másik oka. A foglalkozási szegregáció, a munkamegosztásban a hagyományosan alacsony státuszú helyek elfoglalása, majd az ebből való kizuhanás az iskolai hátrányok makacs következménye.

Itt van aztán a média „cigányképe”. Amíg az állami intézmények dolgozóinak sokasága „menekül” a cigányok elől, legalábbis igyekszik kényszerű kapcsolatát is minimalizálni, meg az egyházak többsége sem szívesen vesz tudomást létezésükről (jó ha a „cigány pasztorációig” eljut), addig a médiában hálás téma a cigányokkal foglalkozni. Két alapmotívumot tudok az ábrázolások sokaságából kiemelni: az *egzotikus* és a *marginális* megjelenítést. Mindkettő ábrázolásmódban közös az eltávolítás és a másik, a másmi-lyen, a tőlünk különböző hangsúlyozása. A „cigányt” ilyenformán már biológiai sajátosságai is megkülönböztetik „tőlünk”: nemileg hamarabb érik, termékeny, szexuális teljesítőképessége sokszorosa a miénknek, amúgy pedig buja. A média által konstruált „cigány” kiemelkedő teljesítményei nem kulturális, hanem születési okokra vezethetők vissza, így „vérében” van a zene és a tánc meg a színvilág harsánysága. Különös szokásokkal bírnak, melynek lényege, hogy nem akarnak közösséget vállalni az „integráló” társadalommal, saját szokásokat működtetnek, a közösségeknek „vajdái” vannak, amolyan feudális főnökök; külön törvényt tartanak, a „romani kriszt”, ami „függet-

lenségük” biztosítóka; gyakran élnek a bosszúval, működtetik a „vérbosszú” intézményét, s jellemzik őket a családok közti háborúskodások, véres leszámolások. A marginálisok jobbára deviánsok is. Lusták, nem szeretnek dolgozni, inkább segélyen élnek, mintsem tennének valamit sorsuk jobbításáért. Ha pénzhez jutnak, menten elisszák, vagy elgépezik azt, s egyáltalán nem törődnek gyermekeikkel, akiket csak a nagyobb családi pótlék reményében hoznak a világra. A törvényeket nem tisztelik, lopnak: az apróbb dolgoktól, mint a krumpli vagy a tyúk az autógig szinte mindent, ami a kezük ügyébe akad. Antiszociálisak, hangoskodnak, rendszeresen zavarják mások nyugalma, s még káromkodnak és átkozódnak is. Gyermekeiket nem járatják iskolába, mert egyáltalán nem tartják fontosnak az iskolát. Összefoglalva, élösködnek a társadalom testén. És a legfontosabb: génjeikben van a bűnözésre való hajlam. Nehéz eldönteni már, hogy a média képe hat erősebben a köznapra tudatra, vagy a köznapra tudat tükröződik a médiában. Egy azonban bizonyos: egyik sem tükre a társadalmi valóságnak.

Én azt élem meg, amint Balogh Miska szégyenkezve-büszkén mutatja a konyhaszekrényébe betankolt húsz kiló lisztet, tíz kiló zsírt, hogy azért még van miből vakarót sütni; azt látom, amint a szomolyai megsajnált „barlanglakók” visszautasítják a szegénységükben is magalázónak gondolt, írói/képzőművészi árverésen számukra összelicitált teherautónyi krumplit; azt hallom, hogy Varga Tihamér Ózd környéki falujából hetekre utazik el Sopronba dolgozni, hogy mégis csak eltartsa családját. Meg látom, amint az Avas-déli lakótelep cigányai bőrért szinte égeti a föléljük telepített városőrség rájuk sült stigmája; amint rettegnek a faluszéli házikókban lakó cigányok, mikor kerül rájuk a sor. És azon falvak lecigányozott lakóit is látom, akik összehúzódnak a gárdafelvonulást pislogni.

Mert nem „élösködtek” többet, mint ezt megelőzően; meg mert állásban is dolgoznának szívesen, ha lenne munkahely, s tisztességesen megfizetnék őket; és nem nőtt persze az általuk elkövetett törvénytelen cselekedetek

száma sem. Valójában nincsenek befolyással a róluk formálódó képre. Nem szólhatnak vagy nem hallatszik a hangjuk Olaszliszka és Miskolc kapcsán, nem érvelhetnek Sztojka Iván és (nem cigány) társai gyilkossági ügyében sem, hogy tudniillik ez nem cigány ügy; nem tehetnek semmit, amikor Mezőkövesd kisebbségi elnöke és a 100 tagú cigány zenekar egykori főnöke legitimálja azt a szélsőjobbos beszédet, ahol már a cigányokról (legalábbis a „bűnözőkről”), mint „állatokról” beszélnek. És ha már itt tartunk: az egész kisebbségi önkormányzatosdi csak arra volt jó, hogy különválassa a magyar társadalmat cigányokra, mint eltartott páriákra és nem cigányokra, mint a kultúrfölényben élő eltartókra.

Szendrőládon mondta pár évvel ezelőtt Marika, a helyi magyar és cigány kurziós mozgalom egyik „magyar” szervezője, felidézve küldetése kezdetének élményét, hogy „én nem szerettem a cigányokat, ha szembe jött velem egy cigány, hát átmentem a másik oldalra; félttem tőlük, gyűlöltem őket, pedig semmi kapcsolatam nem volt velük. Amióta a kurzióban vagyok, megismertem és megszerettem őket. És mindig előttem van Horváth Józsi szava, nem kell megváltoztatnod a cigányokat, csak szeresd őket.”

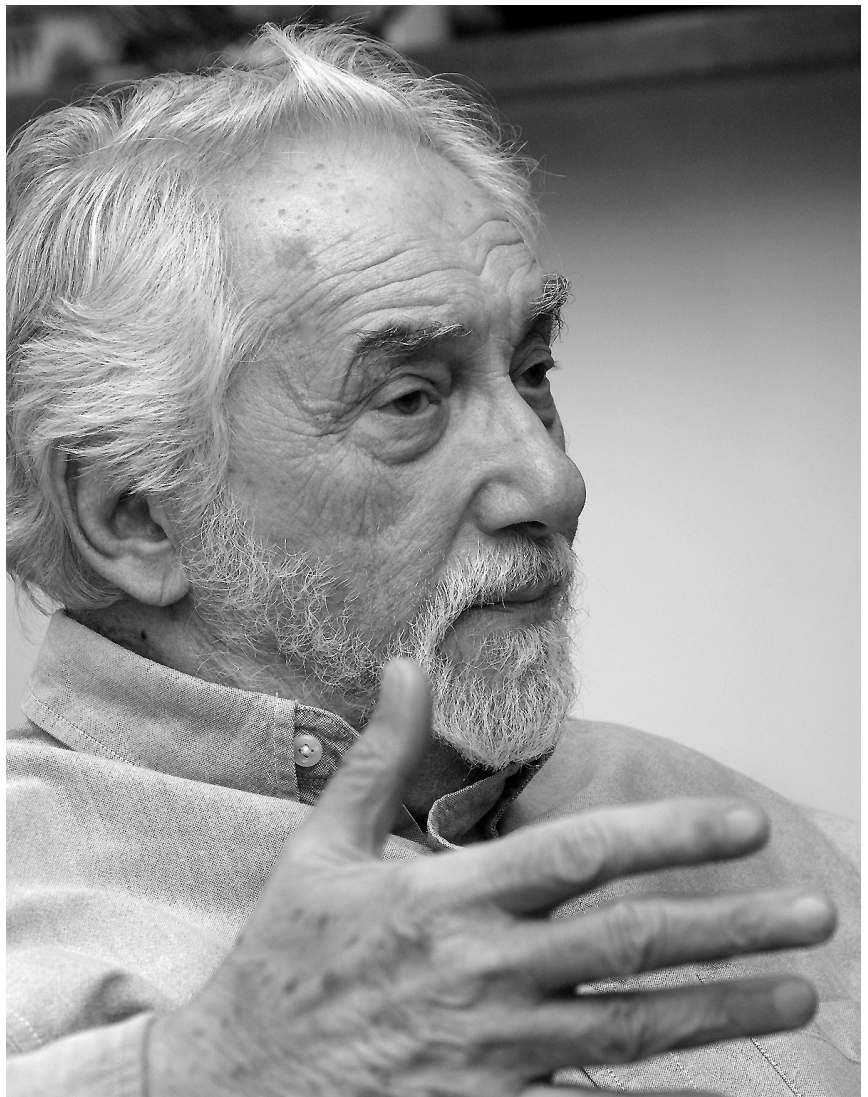
Valóban kopogtat-e ajtónkon az etnikai háború réme? Nem gondolom komolyan, s nem is szabadna erre rájátszani. Volt már „etnikai háború” 1992-ben Kétegyháza, pogrom azokban az években Románia több településén, egy évtizeddel később éhség-lázadás Szlovákiában, de mindezeket kölcsönösen kihevertük. Nem kéne a közvéleményt hiszterizálni: a sajtónak démonokat növesztenie, a politikának és a közintézményeknek „átállnia” a hétköznapi előítélet oldalára, kiváltképp a rendőrségnek „cigánybűnözést” kiáltania, a roma vezetőknek pedig egyfolytában egymás legitimítását megkérdőjeleznie, a rasszista megmozdulásokat szentesítenie. S ha mindenki egyenként csak egy picit jól tesz, ha éppen csak nem fél honfitársától, s nem is gyűlöli, hanem éppen megismeri, akkor elmondhatjuk mindannyian, ami a világ legtermészetesebb dolga volna: **összetartozunk.**

„Mindkét fél felelőssége óriási”

Biró Andrással beszélget Várnai Pál a magyarországi cigányság helyzetéről, az előítéletekről és az együttélés zavarairól

– 2007 novemberében már beszélgettünk ennek a lapnak a hátsójain az éppen megjelent *Haza jöttem* című önéletrajzi könyvéről. Most tulajdonképpen csak egy témáról szeretném Önt kérdezni: az utóbbi napokban, hetekben az ún. „roma kérdés” még a gazdasági válságot is háttérbe szorította. 1995-ben alternatív Nobel díjjal (Right Livelihood Award) jutalmazta a svéd akadémia annak elismeréseként, hogy alapítványa Magyarországon elsőként foglalkozott roma civil szervezetek fejlesztésével. Visszatekintve erre az időszakra, mennyire tekinti sikernek, illetőleg kudarcnak ezt a tevékenységét?

– Ahhoz képest, amit szerettem volna, persze, hogy kudarcnak tekintem. Meg kell azonban érteni, hogy egy olyan embercsoportról van szó, amely több százéves európai történelmében az első alkalommal válik politikai tényezővé. Ne várjuk hát ettől a marginalizált és évszázadokon át kirekesztett embercsoporttól, hogy egy valódi civilszervezeti megjelenést mutasson, méghozzá egy olyan országban, ahol a nem cigány civilszervezetek is gyengék. A magyar roma civil életnek van egy specifikuma, mégpedig az önkormányzatok létrejötte, amely egy a kisebbségi törvény által létrehozott intézmény. Ez a cigányság helyi legitim képviselője, s ez azért fontos, mert ahol cigány lakosság van, ott ezek a szervek is jelen vannak. Ezen kívül léteznek még emberjogi, kulturális és egyéb szervezkedések is, melyeknek főbaja ugyanaz, mint a magyar civil szervezeteknek általában, csak még

Fotó: Tóth Csilla

azoknál is kevésbé polgárosultak. Amiért én elsősorban bírálok őket, az, hogy inkább képviselik a cigányságot, mintsem törődnek velük. Ez érthető, de elfogadhatatlan.

– **Én úgy látom, hogy az emberek főleg két dolgot rónak fel a cigányokra. Az egyik, hogy többségük**

nem dolgozik és segélyből él, a másik pedig a bűnözés, amit az utóbbi hetekben „cigánybűnözésnek” hívnak.

– Erről a helyzetről a legkevésbé a romák tehetnek, mert a segélyezést törvény biztosítja. Azt is értem, hogy van ilyen nézet, hogy mások dolgoz-

nak, adóznak, ők pedig sok gyereket nemzenek. (Ezt különben nemrég még egy püspök is felrótta nekik). Amennyire én ezt tapasztalom, a falvakban a cigány férfilakosság túlnyomó része szívesen dolgozna és járatná iskolába a gyerekeit. Ezek hazug sztereotípiák, még ha van is bennük némi igazságtartalom. Ami ez ügyben elhangzik, a monoki polgármester vagy a kormány javaslatai, az mind csak kozmetikázás. Természetes, hogy bármilyen közmunka jobb pszichikailag, mint a tétlenség. De ezek a megközelítések nem hozzák közelebb az integrációt.

– A cigányság bajainak gyökereire vonatkozólag kétféle nézet van: egyik hogy mindenről a kormány tehet (különösen, ha az balliberális), a másik pedig, hogy a cigányok maguk nem tesznek semmit sorsuk megváltoztatásáért: nem kezdeményeznek, nem szerveződnek.

– Ez egy sokszereplős játék, amelyet nem lehet egyikre vagy másikra kenni, bár mindkét fél felelőssége óriási. De hol van a vállalkozók meg az egyház felelőssége, a szakszervezeteké, a nemcigány társadalmi szervezeteké, meg a nagycsaládosok szövetségéé, amely egy tipikusan vallásos és szegény középosztály-orientált társadalmi csoport. Miért nem nyújtanak segítséget? Pedig a romáknak pont erre lenne szükségük, mert hiányzik belőlük a kezdeményező készség, s ezért is marginálisak. Mindent a kormánytól várni egy jellemzően szocialista örökség. Jelenleg a társadalomban általános az érdektelenség a közügyek és társadalmi problémák, különösen a romák gondjai iránt. Segíteni kellene a romákat abban, hogy megszerezzék azokat a képességeket, amelyek révén részt tudnak venni a közügyekben, ami náluk egy ismeretlen fogalom. Amíg csak a kormánytól vagy a meglévő cigány szervezetektől várunk javulást, semmi-re sem megyünk.

– Tavaly júliusban, egy a Népszabadságban megjelent interjúban azt mondta, hogy „itt gyilkosság-nak leszünk a tanúi.” Pár hete pedig Spiró György író jószolt polgárháborút a nem roma és a roma magyarok között.

– Itt arról van szó, hogy a romák romló helyzete alapot adott arra, hogy létrejöjjön egy nyíltan rasszista szervezet, amely – a saját szempontjából nézve – zseniális jelszóval léphetett a porondra, a „cigánybűnözés” jelszavával. A „cigánybűnözés” kifejezés azért rasszista, mert egy szociális magatartásból faji kérdést csinál. Általánosítja azt a nem kétséges tényt, hogy nőtt a bűnt elkövető cigányok száma. Olyan jelszóval lép fel, amelynek ugyan van némi valóságtartalma, és úgymond megoldást kínál minden problémára. Kínálkozik a párhuzam a

lott, olyannyira, hogy az utóbbi napokban sikerült kompromittálni az egész politikai osztályt. Engem mélysegesen megdöbbentett, ami Miskolcon történt. Az ember azt gondolhatta volna, hogy van egy kormány, azon belül egy belügyminiszter, aki az alkotmánynak megfelelően reagál egy kijelentésre. Ehelyett lett belőle egy figyelmeztetés, meg hogy majd elküldjük a rendőrkapitányt egy kis kommunikációs tréningre. De mi történt közben? A szélsőjobb, rendkívül ügyesen szimpátia-tüntetést indított el a rendőrkapitány mellett, miközben az

Pátka, 2002

klasszikus antiszemitizmus és az „anticigányizmus” között. Régóta foglalkoztat az az anomália, hogy míg az antiszemitizmus irodalma könyvtárakat tölt meg, addig az anti-cigányizmusról alig esik szó. Mintha a Holokausztban nem közösen gyilkolták volna őket. Azt kell mondanom, (s ezért már párszor leantiszemitáztak), hogy a zsidó establishment nagyon keveset tett azért, hogy ébren tartsa a cigányok tragédiáját. Szerencsére a Holokauszt Múzeum az utóbbi években sokat javított ezen a helyzeten, s ezért köszönet illeti őket. Visszatérve válaszom lényegére: a Magyar Gárdának a cigányellenességgel sikerült olyanokat is maga mögé állítani, akik nem állnak ugyan a fajelmélet alapján, de voltak negatív tapasztalataik. Így ez a diskurzus termékeny talajra hul-

ok már nem állott fenn. Megtörtént a tüntetés, amelyen, s ez szinte példa nélküli, az összes politikai párt részt vett, s ez a szélsőjobb számára egy fantasztikus siker lett. És így végül is kormánypolitikává vált, hogy a cigányok bűnöznek. Nincs cigánybűnözés, de cigánybűnözők vannak s ezzel a finom distinkcióval az ellenzék vezérének is sikerült elkerülnie a rasszizmus vádját. De vajon hányan bűnöznek?

– Amikor a különben jobboldali veszprémi polgármester arra figyelmeztetett, hogy ne a bőrszint nézzék, mert a roma is magyar ember, akkor kifütyülték.

– Ez is jellemző a mi állapotunkra, hogy amikor egy fideszes illet mond, meg vagyunk lepve. A magyar falvakat járva beszélgetek olyan fiatal fideszes polgármesterekkel, ahol az önkormányzatban számos roma is van. Egy ilyen polgármester például azt magyarázta nekem, hogy önérdékből

is javítani szeretnének a romák helyzetén, mert ellenkező esetben a nem roma magyarok tömegével elköltöznének onnan. Megjegyzem, a harmincévesek, tekintet nélkül a párthovatartozásukra, olykor sokkal realisabban látják a problémákat, mint nem egy idősebb szocialista politikus. A bűnözők cigányok, jelenti ki a miskolci rendőrkapitány. Engem riaszt, hogy amikor a romakérdést kriminalizálják, akkor a válasz az, hogy megnövelik a rendőrséget, s a cigányokat minden utcáson igazoltatni fogják. Ettől a feszültség radikálisan nőni fog, mert ma már a cigány fiatalokat nem lehet úgy kezelni, mint alázas („csókolom kezsét-lábát”) nagyszüleiket lehetett.

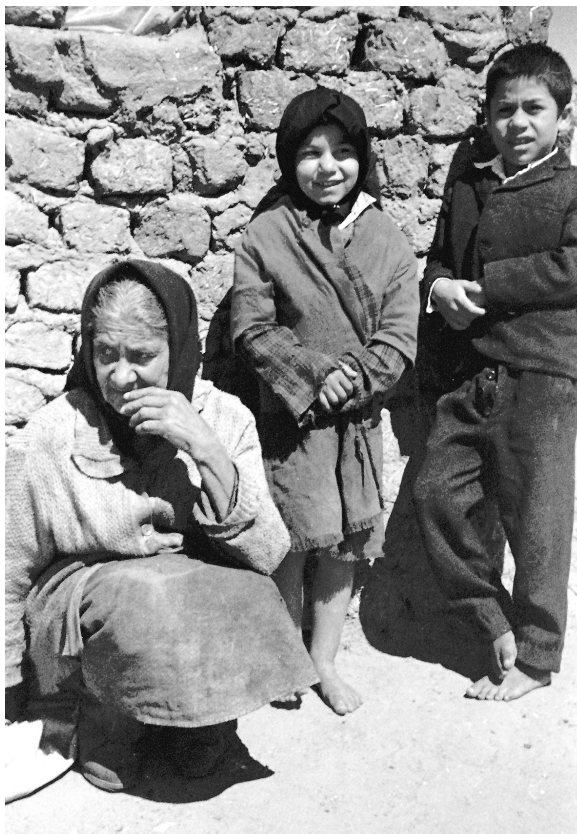
– A miniszterelnök nemrég valamiféle bojkottot hirdetett meg a szélsőséges Magyar Hírlap ellen, annak uszító, cigányellenes kijelentései miatt. Elhangzottak olyan kritikák ezzel kapcsolatban, hogy ez nem a miniszterelnök feladata lenne.

– Nem szívesen megyek bele a politikába, de Gyurcsány lépését határozottan tévesnek ítélem. A miniszterelnök azt gondolja, hogy a magyar civil társadalom képviselője, és kezdeményez olyan dolgokat, amelyekhez semmi köze. Felszólításával tovább államosítja a már úgyis államosított civil társadalmat, s ezzel megöli a kezdeményezéseket.

– A Klubrádióban egy betelefonáló felvetette, hogy a cigányok nem rendelkeznek értékekkel, illetve, hogy értékeik különböznek a többségétől.

– A könyvemet éppen erről írom. Rendkívül veszélyes ezt a dolgot statikusan látni. Felsorolni is hosszú lenne azokat a jellemzőket, amelyek a romákat megkülönböztetik. Emlétek párat. Itt van először is a megélhetésük, amely szolgáltatásokból ered és nem termelésből. A romáknak sosem volt viszonyuk a földhöz, s így nem a helyhez kötöttség, hanem a helyi piac határozza meg a tevékenységüket. Egy

másik sajátosságuk az írásbeliség, illetve annak hiánya. Az írni tudás pl. a zsidóknál meghatározó volt, évezredek óta mind tudtak írni, olvasni. Továbbmegyek: a tanulás kötelességük is volt, s ez a zsidókat megkülönbözteti minden más népcsoporttól. A cigányoknál éppen az ellenkezőjéről van szó. Náluk nem alakult ki az az elit, amely csak az írni-olvasni tudással alakulhat ki. Európai történelmük során a cigányok teljesen kimaradtak az írásbeliségből. Az utóbbi időben azonban lassan közöttük is kezd kialakulni egy értelmiség, egy civis tudat.

Fotó: Lengyel Gabriella

Devecser, 1971

Említenék egy további tulajdonságot: a polgárosodás hiányát. A polgári réteg, amely a zsidóság esetében oly szembeötlő és jelentős, a cigányoknál nem jött létre, s ezért a magántulajdonhoz és a termelőmunkához való viszonyuk is egész más gyökerekből ered, mint bármelyik más közösségben. Végül a vallás. Az indiai politeista hitből, Európába vándorlásukkal arra a monoteista vallásra térnek át, amely népek között élnek.

– Elhangzott, olyasmi is, hogy a cigányokkal nem lehet együtt élni.

– Akik ezt a baromságot mondják, elfelejtik, hogy a cigányság zömét kétszer integrálták erőszakkal. Először a 18. században, melynek az lett a következménye, hogy elvesztették anyanyelvüket, s azóta magyarul beszélnek. Másodszor pedig az úgynevezett szocialista integráció, amely megfelelő előkészület nélkül és radikálisan ment végbe. Ezzel teljesen megváltozott a romák életformája: reggelenként munkába kellett menniük, történelmük során először lett biztos jövedelmük. Egy óriási kulturális törés következett be az életükben. Másfél évtized után megszűnt ez a rájuk erőszakolt életforma és a rendszerváltással pedig elvesztették munkahelyeiket, és ekkor előjöttek a régi túlélési technikák. E folyamatok elemzése és értékelése helyett elintézik az egész kérdést azzal, hogy a cigányok lusták és nem akarnak dolgozni.

– Végezetül mit gondol a roma iskoláztatás problémáikáról?

– A válaszom egyszerű. A tapasztalatok szerint, ha a pedagógus nő és 35 éven aluli, akkor rendkívül érzékenyen nyúl a cigánygyerekek oktatásához. Amikor pedig idősebb és férfi, akkor a porosz mentalitás dominál, és az oktatás a régi vágányon megy. Ha modern technikákat alkalmaznának a roma gyerekek oktatásakor, s ha a tanító és a tanuló közötti viszony demokratikus lenne, akkor megoldódna az iskoláztatás problémája. Nyilvánvaló, hogy vannak specifikus, a családi háttérből következő hiányosságok, amelyeket a pedagógusnak kell tudnia kezelni. Ehhez viszont feltétlenül szükségesek a szociálpszichológiai ismeretek, és a gyerekek szeretete. Ha mindez nincs, akkor hiába is beszélünk integrációról és büntetjük az igazgatókat. Az oktatási technikák és a pedagógusok pszichológiai hozzáállásától várom a forradalmi változást. Sikerek azért vannak. A változások azért nem láthatók, mert tovább él a putri és a tolvaj cigány sztereotípiája, s ez határozza meg a cigányokról való közgondolkodást.

DÉSI JÁNOS

Antiszemizmus, cigányellenesség – ugyanaz másként?

„Az antiszemita véli csak úgy, hogy csupán antiszemita. Valójában a bármikor és bármilyen bűnbakigényre átprogramozható gettóba zárja be magát.”

(Mészöly Miklós: *Halk előszó az antiszemizmushoz, Kirekesztők, Aura Kiadó, 1992, Budapest*)

Már évekkel ezelőtt tettem néhány megfigyelést az antiszemizmus – cigányellenesség témakörében.

Első történetünk idején, egy csöppet járunk a rendszerváltás előtt, amikor egy kisvárosi riport-sorozatomban arról írtam, hogyan bánnak a városkában a romákkal, ők miként érzik magukat. E tényfeltárás során, mikor éppen a rendőrségen jártunk kollégáimmal, némi vitába keveredtem a helyi rendőrkapitánnyal, aminek az lett a vége, hogy kifejtettem neki, mégsem helyes az, ha a rendőrség bejáratánál elverik az ügyfeleket, jelesül érkezéskor egy idős cigány asszonyt. Kibört a botrány, ügyészi vizsgálat, ahogy az kell. És akkor hallottam, amint a városi ügyész – nem látva, hogy éppen belépek a szobába – eképpen fordult kedélyesen a rendőrkapitányhoz: Ez a Dési cigány vagy zsidó, hogy ezzel foglalkozik? Magyarország, 1989.

Aztán néhány éve, már a Bálint házban, egy neves filmrendezővel beszélgettem, egy a zsidó-kisebbségi létről szóló mozija kapcsán. Valahogy szóba került, hogy romának lenni manapság nagyobb kirekesztettség jár, súlyo-

sabb előítéletekkel kell megküzdenie annak, aki romának születik, mintha zsidónak. A híres rendező és a Bálint ház közönsége egy emberként horkant föl. De hát a zsidóellenes előítélet pusztá hazugságra és irigységre épül, míg a cigányellenes sztereotípiákban jaj de milyen sok az igazság. A zsidók tanultak, igyekeztek, mindent megtettek, hogy befogadják, elfogadják őket, míg a cigányok...

Majd az *Antiszemita közbeszéd Magyarországon* című könyvbe írtam egy cikket arról, miként eleveníti fel a vérvád történetét a MIÉP és Csurka István. Ehhez el kellett olvasnom Bary József elfogult és előítéletes emlékiratait a tiszaszlári bűnperről. (A szorgalmas Gede testvérek kiadásában könnyedén hozzáférhető ma is.) Bizony, a cigányok elleni előítéletek jó része már szerepel benne – csak éppen a zsidókkal kapcsolatban.

E három élmény kapcsán jutott eszembe, talán érdekes lenne megnézni az előítéletek hasonlóságait és különbségeit. És akár zsidó barátaim figyelmét is felhívni arra, az előítélet bárkit sújthat. És ha éppen a romákat, attól annak még minden más demokratának is fájnia kell.

Kovács András *Az antiszemizmus mint társadalmi probléma* című tanulmányában hívja fel persze a figyelmet arra, hogy „A zsidóellenesség egyedülálló volta csak részben áll abban, hogy több mint kétezer éve bukkan fel, hol kisebb, hol nagyobb intenzitással a világ legkülönbébb társadalmában. A zsidógyűlöletet mindenek-

előtt következményei tesszük egyedülállónak az emberi történelemben.”

Az okok, a következmények sokszor tehát mások az antiszemizmus és a cigányellenes előítéletek esetében. De a hasonlóság ezzel együtt gyakran megdöbbenő. S a veszély sem kicsi.

„A náci jóval nagyobb ellenállásba ütköztek volna a zsidók módszeres kiirtásának kezdetén, ha az előző századok és különösen a 19. századi antijudaista-antiszemita szellemi indoktrináció nem dehumanizálta volna a zsidókat. Ha egy embercsoportról évszázadokon keresztül mondogatják, hogy tagjai vérszívó paraziták, élősködők, bacilusok, idegen testek a nemzet szervezetében, akkor nyilvánvaló a megoldás: eltávolítás, fertőtlenítés, védőoltás, karantén, gázkamra.” – veti fel Karsai László *A gyűlölet öröksége* című tanulmányában.

Ha ilyen következményekkel ma nem is kell számolni, a romaellenes előítéletek közbeszédben való mind egyértelműbb megjelenése, láthatóan, jó táptalajt jelenthet a konkrét cigányellenes támadásokhoz is.

Kertész Ákos hozza szóba egy a Népszava Szép Szó mellékletében megjelent cikkében: „a többségi társadalom nem azért rekeszti ki a kisebbséget, mert az naplopó, munkakerülő, bűnöző, hanem a kisebbség azért válik munkakerülővé, bűnözővé, mert a többségi társadalom a mássága miatt eleve kirekeszti. És a kirekesztettségnek hasonlóak a következményei.”

Nézzünk példákat. Tegyük fel a kérdést „őszinte” honfitársainknak: mi-

ilyen embercsoportot, kiket jellemzünk a következőkkel: kulturálatlan, mosdatlan, tanulatlan, alaptalanul vádaskodik, sok gyereket csinál. Csal az üzletben, ámde ha egy tagja bűnbe esik, akkor összefognak és megmentik a törvény elől.

Valószínűleg a válaszolók többsége fejében „a” cigány jelenne meg. S tartok tőle, ma már viszonylag kevesen maradtak, akik ezt azért hangosan nem mondanák ki. Egyre kevesebben. Ma az ilyesmit kifejtésével komoly politikai tőke gyűjthető. (Természetesen vissza lehet azzal vágni, tényleg ilyenek „a” cigányok. Ezen írásnak

szokása, mint nekünk. Más az erkölcs is. Más az életmódja, a célja, a vágya. Kulturálatlan, mosdatlan, erkölcsi és testi szennyben élő, visszataszító külsejű egyének, csaknem kivétel nélkül.” Amúgy a tiszzaeszlári per vizsgálóbírója Bary József emlékirataiban „kiváló megfigyelőerővel adott nagyszerű jellemzés”-nek nevezi ezt. Nyomozói munkájának pártatlanságát ezek után talán felesleges is számon kérni rajta.

Mostanában sokat hallhatjuk, hogy a cigányok között különösen sok a bűnöző, az erőszakos cselekményeket elkövetők, a gyilkosok.

Krúdy Gyula izgalmas és felettébb

jezetten istengyilkosok. De mint a fenti idézetből látszik, „a” „kaftánosok” közbűntényesek is.

Bartha már idézett könyvéhez fordulunk újra a zsidók bűnöző hajlamáról szóló leíráshoz: „és jöttek. (...) azzal a felfogással, hogy másokat rászedni szabad, másokat károsítani nem cudarság, másokat tönkretenni nem szégyen”.

Néhány publicista ma is bőszén ír hasonlókat, momentán éppen a cigányokról.

Amúgy utálnak dolgozni, földet túrni. Kik? A zsidók persze. Megint Bartha következik: „Az Oroszországból menekülő zsidóság e söpredékének semmi kedve sem volt, hogy földművelést űzzön.” Persze, tudjuk. Ezért lop, csal, rabol, gyilkol.

S nyilvánvalóan maguk tehetnek arról, hogy gyűlölik őket. Kiket? A Budapesti Hírlap 1882-es cikke a zsidókról szól. Mai – cigányozó – tükörképét hamar megtalálhatnánk egynémely mostani periodikában: „Kik hát valódi antiszemiták Magyarországon? A zsidók maguk. Azon zsidók tudniillik, akik vagy visszaélnek a törvényes egyenjogúsággal vagy kivonják magukat a polgári kötelességek egyenlő teljesítése alól. Ezek terjesztik a zsidógyűlöletet”.

Szép kis gyűjteményem van mai lapkivágásokból, amely szerint a cigányellenesség egyetlen oka maga a cigányság. Nincs új a lap alatt.

Szintén szép összeállítást lehetne azoknak a korabeli művekből előkeresni, amelyek arról szólnak, tulajdonképpen a liberális elit tehet minderről, amelyik nem engedi őszintén szembenézni a problémával, s így megoldani azt. De ezt talán majd máskor.

Az előítéletekkel sokat foglalkozó Csepeli György mindenesetre így foglalja össze tanulságunkat:

„A barikád az emberi értékek világának jó és rossz erői között húzódik, s ilyen értelemben véve az antiszemita távrolról sem csak a zsidókat gyűlöli. Gyűlöli mindazt, ami a kultúra évezredei során kikristályosodott értékekhez, a szabadsághoz, az igazságossághoz, a moralitáshoz, a szépséghez, a minden ember veleszületett méltó emberi élethez való jogához fűződik.” Mutatis mutandis, aki a romákat, az is.

Fotó: Korniss Péter

nem különösebben tárgya az, milyennek is valójában. Amúgy ilyenek is, meg másfolyenek is. Elég legyen erről csak annyi Robert Wuthnow *Antisemitizmus és sztereotipizálás* című írásából, hogy „A sztereotípiát túláltalánosítás, mely olyan jellemzőket tulajdonít egy egész csoportnak, melyek csupán néhány tagjára lehetnek igazak. (...) A sztereotíp gondolkodás gyakran valódi információk hiányában alakul ki.”

Mindenesetre a fenti leírás „a” zsidókról szólt eredetileg. Forrása Bartha Miklós *Kazár-földön* című antiszemita írása. A Lengyelországra bevándorló zsidókat jellemzi ekként: „Nem tanul, nem művelődik, nem mosdik, csinálja az üzletet és gyermeket. Esküszik hamisan. Sokszor gyújtogat. Megcsonkítja ellensége barmát. Vádaskodik alaptalanul. Szapora, mint a bogár. Élelmes, mint a veréb. Pusztít, mint a patkány. Más a

Kiskundorozsma, 2005

tisztességes regényében, *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* címűben, megidézi egy párbeszédet a zsidók bűnösségét először felvető újságíró, Mikecz József és azt a parlamentben többször előhozó antiszemita képviselő Ónody Géza között, ekképpen:

„– No mi újság Nyíregyházán? – kérdezte Ónody.

– Nem sok újság van. Csak éppen Grencsery Bélát, a vasúti pénztárost lőtték kétszer keresztül a kaftános betörők, akik az állomási pénztárt kirabolták.”

És most ne is beszéljünk a vérvadás történetéről – azok speciális volta miatt. De azért azt szögezzük le, évszázadokig tartotta magát, hogy a zsidók időnként, rituális okokból, nem zsidókat, gyakran kisgyerekeket ölnek meg. A zsidók gyilkosok. Sőt, gyakran kife-

DARVAS ISTVÁN

„Ismerje fel képességeinek határait”

**Peszách előtt menthetetlenül más-
állapotba kerülök, évek tapasztalata
világossá tette, hogy ilyenkor cser-
benhagy iróniára való hajlamom,
menthetetlenül elérzékenyülök.**

Nagyon úgy fest, hogy magamévá tettem a Széder estén olvasott előírást, miszerint „minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magára, mintha ő maga hagyta volna el Egyiptomot”, ezért legyenek elnézőek, amikor tórai idézetekkel és rabbinikus kommentárokkal fordulok Önökhöz kedvenc ünnepem kapcsán. Az első ezek közül az egyiptomi szolgaság éveiről szól: „Szalmát nem adnak szolgálódnak sem téglákat, azt mondják nekünk, csináljatok; és íme, szolgálókat megverik és így vétkezik néped” (2Mózes 5.16). Sok esetben a Tórát analizáló rabbik fantáziája meglódult, és a szövegkörnyezettel mit sem törődve nyúltak a textushoz.

Kiváló példa erre a primisláni cádik fenti mondatunkat elemző, vagy inkább kiegészítő észrevétele. Először nézzük meg, hogy mit mondott, utána azt, hogyan juthatott mindez eszébe. „Nincs bennünk kellő bölcsesség és elegendő tudás fiatal éveinkben, hogy szakítva hibáinkkal megtérjünk, noha ezekben az években vagyunk erőnk teljében, ekkor hajthatnánk végre a legtöbb micvát. Csupán a szaporodó

Fotó: Tóth Csilla

fehér hajszálak indítanak el a helyes út, a *tsuvá* (megtérés) irányába”. Rabbi Meir, ez volt a cádik hétköznapi során használt neve, a 18. század végén született (1780-1850), mikor még lényegesen többen ragaszkodtak hitestvérei közül a tradíciókhoz. Ennek ellenére, vagy éppen ezért olyan tapasztalatokról szólt, melyek napjainkban is helytállóak. A rebbe nem élt elefántcsonttoronyban, ismerte testvéreit, hiszen sokat mozgott egyszerűbb és tanulmányosabb emberek között egyaránt. A tisztázandó kérdés nem is az, hogy elegendő emberismeret birtokában volt-e egy ilyen kijelentés megtételéhez, hanem az, hogy miért éppen e pászuk jutatta mindezt eszébe. Kiragadott egy részt a versből, mely magyarul még nem visz minket közelebb a megoldáshoz: „téglákat, mondják nekünk, csináljátok”. Az eredeti héber szöveg így hangzik: ולבנים אמרים לנו עשו

(*ulvénim omrim lánu ászu*), az első szó akár úgy is olvasható, hogy a „fehérek”, így megkaphatjuk a „fehérek mondják nekünk: cselekedjete” fordítást, melyet már csak a szinte magától értetődő „hajszál” kifejezéssel kellett a mesternek megtoldani, és kész is volt a kommentár. Miért érdekes ez? Nem, vagy nem feltétlenül a rabbi szellemes (?) érvelése okán, hanem azért, mert betekintést nyerhetünk általa kiváló elődeim munkájába, aminek minden korban legfontosabb célja a Tóra élővé tétele volt. Személyes tapasztalatuk, közösségeik tagjait foglalkoztató kérdések és válaszok fogalmazódnak meg a rabbik elmúlt kétezer esztendőben írt, mondott tóraelemzése mögött.

Ezek nélkül lehetetlen megérteni a zsidóság történelmét, lényegét, megismerésükkel viszont képet kaphatunk őseink világáról, közös múltunkról, ezáltal saját zsidóságunkról is.

Az egyiptomi fogságot követő negyvenéves pusztai vándorlás nem volt konfliktusoktól mentes, nehéz volt megerősíteni az emberekben az érzést, hogy a mellette menetelő a testvére, ennél fogva közös a sorsuk. Ehhez a legnagyobb támogatást Mózes és testvérétől, Árontól kapták. „Ez Áron és Mózes, akiknek az Örökkévaló mondta: Vezessétek ki Izrael fiait Egyiptom országából, seurgeik szerint” (6.26). A két testvér sok esetben van egymás mellett említve, néhányszor Áron, máskor Mózes neve áll előbb. Bölcséink véleménye szerint e tény arra utal, hogy egyformán nagyok voltak, annak ellenére, hogy Mózeset tartjuk számon a

valaha élt legjelentősebb prófétaként. Mose Feinstein, az elmúlt század egyik legjelentősebb rabbija szerint Áron aktív részvétele elengedhetetlen feltétele volt testvére sikeres működésének, mindketten képességeik legjavát nyújtották a zsidó nép megmentéséért folytatott küzdelmük során. A Biblia több magyarázatot is ad arra vonatkozólag, hogy mi volt gyümölcsöző együttműködésük alapja. Elsőként a hosszútávú kooperáció alapjairól szól: „nemde Áron, a te testvéred, a levita; tudom, hogy ő tud beszélni, és íme kijön eléd, és ha meglát, örül a szívében.” (4.14). Majd a tórai szöveg kiemeli, hogy a félénk, nem szónoknak született Mózes mellett fontos szerepe lesz a jó kommunikációs készséggel megáldott bátyának: „Ő szóljon helyetted a néphez és lesz, ő lesz neked száj gyanánt” (4.16). A Tóra által felállított képlet tudatja: a zsidó vezetőnek joga és kötelessége elhinni, hogy I-sten akarataival összhangban került magas pozícióba; tudnia kell, hogy senki nem várja el tőle, hogy tökéletes legyen, csupán annyit, hogy törekedjen cselekedeteinek megjavítására, és arra, hogy ismerje fel képességeinek határait. Ha valamilyen hiányossága van, akkor azt ne rejtegesse, ne próbáljon hibátlanak látszani, elvégre Mózes is „nehéz ajkú és nehéz nyelvű” volt, csak hagyja kibontakozni azon társait, akik egyes részmunkák ellátásában többre képesek. Képzeld magát bátran Mózes helyébe, és fogadja el a mindenkori Áront társként, nem alárendeltként, és minden erejével törekedjen arra, hogy ne kicsinyes, szálnalmas féltékenység határozza meg viszonyukat. Majd képeld magát Áron helyébe és idézze fel, hogy annak dacára elismerte Mózes képességeit, hogy az nem zsidó környezetben nőtt fel, nem minden esetben fejezte ki magát szabatosan, ráadásul fiatalabb is volt nála. Ne felejtkezzen el arról, hogy a testvéreket I-sten rendelte egymás mellé, mert látta, hogy a nép fizikai, szellemi szabadságának legfontosabb feltétele a zsidóságért dolgozók közötti békés együttműködés. Így legyen minél előbb, örömeiben gazdag és kóser Peszáchot kívánok.

Hol voltak az „egészséges lelkiismeretű” emberek?

Nyílt levél Schiff Andrásnak

Kedves András, igazán meglepett a *Szombat* 2009 februári számában megjelent nyilatkozatod, mely szerint „A hovatartozásom egyértelmű, zsidó vagyok, aki véletlenül Magyarországon született”. Ezért a nyilatkozatért, sok más társammal és barátommal együtt nagyon büszke vagyok rád, hiszen egy gyönyörű örökséget, de ugyanakkor olyan terhet is vállalsz önkéntesen magadra, amire gyakorlatilag semmi szükséged nem volna. Nem firtatom azt sem, mi-ben nyilvánul meg zsidó mivoltod, bár nem hiszem, hogy egy önkéntesen tett nyilatkozat meghatározza bárki hovatartozását.

Szüleid generációjához tartozom. Zongoratanárod apja, Rados Dezső ta-

nított hegedülni. A háború alatt és után egy jó darabig az Akácfa utcában laktam, onnan lopakodtam be esténként az Akadémiára. Fischer Anniért éltemhaltam és jól emlékszem, hogyan játszott egyszer éjjel, két óráig nekünk David Ojsztrah. Olyan istenáldotta tanáraink voltak még, mint Gellért Endre és Strasser Benő a zsidó gimnáziumban, Kiss Kázmér a Bartók zenei gimnáziumban, majd Novobácski Károly, Marx György, Hajós György és Császár Ákos az Eötvös Tudományegyetemen. Mindezt csak azért soroltam fel, hogy érzékeltessem, mennyire közel áll európai neveltetésünk, ami ép-púgy szerves részemmé vált, mint neked és amire mindig éppoly büszke maradok, mint te.

Akkor hallottalak először jászani, amikor olyan nagyszerűen szerepeltél a hatvanas évek végén, a legelső „Ki mit tud” vetélkedőn, és jól emlékszem, feleségemmel együtt hogy ujongtunk a sikerednek. Azóta is csodáljuk játékodat és megpróbáljuk követni karrieredet. Egyszerűen örülünk neked és – egész mostanáig azt hittem, hogy könnyen megérthetnénk egymást, ha találkoznánk. Az interjúdban elhangzott mondatodból azonban, mely szerint „Azzal a politikával, amelyet ott évek óta gyakorolnak (mármint az izraeliek) – egészséges lelkiismeretű ember nem azonosulhat”, hirtelen kiderül, hogy más planétán élünk. Nem tudom, tudatában vagy-e annak, hogy ez a mondat milyen sértő. Hiszen te – joggal – nem a kormányt hibáztatod, hanem legalábbis négy és félmillió felnőtt izraelit, akik mellesleg még zsidók is. Azért négy és félmilliót, mert az izraeli kormány külpolitikájával, legalábbis a palesztinokhoz való viszonyát illetően a felnőtt izraeli zsidó lakosság óriási többsége egyetért. Már megbocsáss, de bármilyen nagy művész is vagy, nem gondold, hogy nagy felfuvalkodásra vall, hogy ilyen kategorikusan tartod lelki betegnek mind ezt a négy és félmilliót, akikhez mellesleg, saját állításod szerint, zsidók lévén, mélyebb kapcsolatot érzel, mint szülőhazáddal? Bizonyára hallottad már különböző fórumokon és talán különböző formában is ennek a „beteg lelkiismeretnek” az eredetét, mégis röviden felvázolom ezt, mégpedig azért, hogy – minden cinizmus nélkül és őszinte hittel megkérdezzelek: szerinted hol hibáztuk el?

Mielőtt belekezdene, egy axioma közös elfogadását kérem tőled, nevezetesen azt, hogy Izraelnek, mint zsidó államnak ugyanúgy van joga a létezéshez, mint bármilyen más, az ENSZ által elfogadott országnak (mondjuk Magyarországnak). Ha ebben nem értünk egyet, akkor számodra ez az írás egy értéktelen papírdarab, én meg megvetéssel fordulok el tőled, mert a ma Izraelben élő hétmillió társad pusztulását hagyod jóvá ezáltal.

Tudod, 2000 előtt én sem voltam meggyőződve arról, hogy mindent megtettünk a palesztinok jobb sorsá-

ért, amit úgy gondoltam – a nyugati világ politikusainak nagy többségével együtt – hogy egy palesztin állam létrejöttével lehet elérni. 2000-ben az akkori miniszterelnök, Ehud Barak Camp Davidben egy, a világtörténelemben páratlanul bátor és rengeteg veszélyt magába rejlő békejavaslatot terjesztett elő. Ezt a javaslatot Jasszer Arafat elutasította, mégpedig elvi okokból: Jeruzsálem státusza és a menekültek ügyében ő nem jogosult döntésre, ezekről csak a muzulmán közösség egészében dönthet. Ekkor jöttem rá, hogy a palesztinok nem is akarnak saját államot. Ennek nyílt hirdetése nem sokat váratott magára: 2006 januárjában a gázai övezetben a Hamasz terrorszervezet jutott uralomra, ennek a programjában szó sincs két államról:

követelésük egész Izraelre terjed ki. De térjünk vissza 2000 őszére: Miután Arafat elutasította Barak békejavaslatát, Jeruzsálem, Tel-Aviv, Natanja és más nagyvárosok vérben fürödtek az öngyilkos bombatámadásoktól, az akkor még izraeli megszállás alatt lévő gázai-övezetből pedig elkezdtek szórványosan rakétával lőni a déli városainkat és településeinket. 2005 nyarán, Arik Saron miniszterelnök a zsidó telepések kiverésével kiűrtette a gázai övezetet, abban a reményben, hogy ezzel a lépéssel közelebb kerülünk a palesztin állam megvalósításához. Ahelyett, hogy a palesztinok ezt kihasználták volna gazdasági és politikai helyzetük magjavítására, eláraszottak bennünket rakétákkal. Ez nem-

csak azzal járt, hogy nap mint nap lakóházak, iskolák és munkahelyek dőltek romba, hanem a rakétaözön megbénította a déli vidékeket. Ahol naponta tízszer is 15 másodpercen belül bújóhelyre kell menekülnöd, hogy megóvjad az életedet, ott nem lehet rendesen se tanulni, sem termelni, sem aludni, nem beszélve a gazdasági károkról, mert hát ki fog befektetni ilyen veszélyeztetett vidéken? A legszörnyűbb kár mégis abban rejlik, hogy ebben a szituációban egy félelemtől fáradt és tönkrement idegzetű generáció nő fel. Utánanézttem: 2001 és 2007 között a terrortámadásoknak összesen 848 izraeli halálos áldozata volt. 2008-ra a rakéták hatótávolsága elérte Beer Sévát, Askelont és Asdodot, Izrael legnagyobb kikötőjét és energia

központját és ezzel Hamasz nemcsak egymillió ember életét fenyegette és bénította le, hanem már az egész ország létét veszélyeztette. És most álljunk meg egy percre, hogy megkérdezzem: Hol voltak az „egészséges lelkiismeretű emberek” ez alatt a nyolc év alatt? Talán rászánták szabadidejük egy századrészét arra, hogy tiltakozzanak a terror ellen? Vagy hogy tegyenek meg bármit, publikáljanak, nyilatkozzanak, tüntessenek az ellen, hogy a palesztinok ne neveljék a gyerekeiket szisztematikusan, kisded koruktól kezdve gyűlöletre és gyilkosságra, ami aztán oda vezet, hogy képtelenség tárgyalni velük? Hány petíciót írtak, hány tüntetést szerveztek, hány delegációt küldtek az „egészsé-

ges lelkiismeretű” művészek, akadémikusok és egyszerű emberek, hogy megfékezzék azt a gyűlölethullámot, például, amit a Cion Bölcsőinek Tanácsa című förmedvény vetítése váltott ki Egyiptomban, Szíriában és más arab országokban?

Izrael már talán minden lehetséges módszert kipróbált, hogy enyhítsen a helyzetén. Az évek óta tartó meddő tárgyalások semmit nem eredményeztek, mert ugyan megpróbáltunk tárgyaló partnert találni, de a szóban forgó amúgy is gyenge szerveket a Hamasz elűldözte, embereit megcsonkította vagy megölte. Amikor a terroristák vezetőit vagy a terrorcselekmények végrehajtóit vettük célba, akkor az „egészséges lelkiismeretűk” ezért is elítéltek minket, többek között mert nem lehetett csipesszel szétválasztani az „ártatlan” (bár felelős) áldozatokat a gonosztevő terroristáktól. Végül is nem maradt más hátra, mint a háború, gerillaháború, amiben elkerülhetetlen, hogy ne legyenek nagy számban civil áldozatok, már csak azért sem, mert nehéz megkülönböztetni a lakosságot a terroristáktól.

És most újból kérdelem: mi mást tehattünk volna? Nem vagyunk szentek. De össze-hasonlításul: Te, Andris, még nagyon kisgyerek voltál, amikor a szovjet tankok '56-ban elárasztották Budapestet. A tankokban álló szovjet katonák kedvenc célpontjai voltak a magyar céllövészeknek. A harcok folyamán az oroszok megtanulták, mi a leghatásosabb módszer ez ellen: ahelyett, hogy a céllövészt keresték volna, minden figyelmeztetés nélkül két

lövést adtak le a szomszéd házra, ami talán 10 méterre sem volt tőlük, mindkettőt a fő tartó oszlopokra, amiktől az egész ház romba dőlt. Azt mondhatnád: Á, persze, mit várhattál volna a szovjetektől? És mi történt Csecsenföldön? Ó, hát azok is oroszok. Rendben, akkor talán nézzük meg, mi a civil lakosság veszteségeinek arányszáma az iraki háborúban? Vagy vegyük a NATO koszovói háborúját Szerbia ellen? Tudod, hány szerb tankot lőtt ki a háború végéig a NATO? Ötöt. És akkor hogy nyerték meg a háborút? Lebombázták a raktárokat és az erőműveket. Nem volt fűtés, nem volt víz, nem volt világítás, közlekedés, nem volt semmi. És ki szenvedte meg mindezt, talán a szerb hadsereg? Nincsenek emberséges háborúk, de vannak embertelen katonák. A mi hadseregünkben kevesebb, mint akárhol

másutt. A háborúkat nem kritizálni kell, hanem elkerülni. Ebben sokat segíthetnél, de nem úgy, hogy az Al-Dzsazira vagy akár a CNN információk szintje alapján acsarkodsz az izraeliek ellen, hanem úgy, hogy a fanatikus fundamentalizmus ellen dolgozol.

A fenti idézet folytatásaként még azt is mondtad, hogy „Ezért tartottam fontosnak, hogy – Daniel Barenboim meghívására – múlt júniusban Ramallah-ban is tartottam egy hangversenyt....” (A kiemelés tőlem származik). A ramallahi hangversenyért áldjon meg az Isten, annak is örülök, hogy épp bőrrrel megúszad. De érthetetlen, hogy Ramallahba a tőlünk való viszolygás miatt mentél. Jó, hogy ott is koncertezettél, először is, mert a szép muzsika mindenkinek kijár, másodszor azért, mert legalább ez alatt az idő alatt a közönség nem az ellenünk való uszítással foglalkozott.

Befejezésül Golda Meirt idézem szabadon: „Mi megbocsájthatjuk az araboknak, hogy legyilkolják a gyerekeinket, de nem tudjuk megbocsájtani, hogy meggyilkolják a saját gyerekeiket. Ha majd annyira szeretik a gyerekeiket, mint amennyire most gyűlölnék minket, akkor könnyű lesz velük békét kötnünk.” Ami pedig az „egészséges lelkiismeretű” polgárokat illeti, remélem, hogy ezek egyszer nem annyira a kétes értelmű zsidóság, hanem elsősorban az emberség vizsgáján, majd legalább elégséges jeggyel átmennek.

Dr. David Gordon
Rehovot, Izrael

Válasz Dr. David Gordonnak

Tisztelt Uram!

Nem ismerjük egymást, és engedje meg, hogy ismeretlenül ne azonnal a tegezés formáját válasszam. A „Ki Mit Tud” óta eltelt néhány év, és 55 esztendősen elszoktam attól, hogy letegezzem. Köszönöm, hogy megtisztelt hosszú és részletes nyílt levelével, amelynek őszinte és szenvedélyes hangvétele azonnali válasza kényszerít.

Minden nyilvános nyilatkozat, interjú, megnyilvánulás magával vonja

azt a tényt, hogy lesznek olyanok, akik nem fognak velünk egyetérteni. Mint az angol mondja: „One can't please everybody”. Ennek dacára nem érzem, hogy annyira más lenne a véleményünk, vagy gondolkodásmódunk. Mikor azt mondom, hogy Izrael politikájával nem tudok azonosulni, akkor igenis a kormányra gondolok, nem pedig az egész népre és társadalomra. Kérem, ne mondja, hogy a kettő ugyanaz.

Eleget jártam Izráelben, és nyilvánvaló, hogy a társadalomra nem a homogenitás a jellemző. Az izráeli nép heterogenitása – az ország méretéhez és népességéhez viszonyítva – megdöbbentő. Ebben nincs is semmi kivetnivaló, de ne állítsa, hogy a kormány – melyik kormány? – politikájával az emberek túlnyomó többsége egyetért. Nagyon sok kiváló embert ismerek Izráelben, akiknek erről a politikáról sokkal rosszabb a véleményük, mint nekem. Úgy látszik, nem a megfelelő körökben mozgok. (Az Egyesült Államokban például egy emberrel sem találkoztam, aki Bush-ra szavazott, mégis nyolc évig boldogította a világot.) Kérem, higgye el, mi ugyanannak a csapatnak drukkolunk. Izráel létjogosultsága nem lehet kérdéses. Azt az indulatteljes lavinát, amit az én „sértő” megjegyzésem kiváltott Önből, nem érdemeltem meg, és kikérem magamnak.

Pontosan tudom, mit jelent Izraelnek ilyen környezetben, állandó veszélyben élni, és ugyanígy megpróbálok a palesztinok rettenetes szenvedéseit átérezni. Nagyon sok zsidónak nagy hibája, hogy csak a saját szenvedését tudja felfogni, a másokéval szemben közömbös marad. Ön a fanatizmus elleni harcról beszél, helyesen. Nos, zsidó fanatizmus talán nincs? És Ön hogyan tud a szélsőséges vallásos zsidó önkívülettel azonosulni? Én bizony sehogy sem. Azok a települések amelyek egyre terjednek, a béke kerékkötői. Amikor Ramallah-ban jártam, előtte természetesen Izráelben is adtam hat koncertet, az Izráeli Filharmonikusok vendégeként. Mint Ön is írta, fontos, hogy a palesztinok lássák, van olyan zsidó is, aki Bachot és Beethovent hoz nekik. Nem sok ez, csak egy csöpp a tengerben. Ezen a ramallahi koncerten senki nem volt ott a Hamasz képviselői között, talán nem szeretik Bachot. Ott sem tapasztaltam azt, hogy az emberek túlnyomó többsége a Hamasz elveivel együtt érezne. Reméljük, hogy az emberek hamarosan felismerik ott is, hogy a fanatizmus egy tévút.

Nem kívánom ezt a „beszélgetést” a végtelenségig nyújtani, elég ennyi.

Tiszteletteljes üdvözléssel:

Schiff András

CSAPLÁR VILMOS

Hitler lánya

(részlet)

Kasztner le se törölte a homlokáról a verejtéket, fénylő arccal érkezett, néhez bőrrönddel a kezében.

Az íróasztala mögött terpeszkedő Wisliczeny rögtön a tárgyra tért.

– Na, megkapja amit kért! A gesztust. – Közben mohó kíváncsisággal bámulta a bőrröndöt, bele szeretett volna látni. – Habár Berlin nagyvonalúsága több ennél! Sokkal több. Érvényesnek tekintjük a magyarországi bevonulásunk előttig Palesztínából megérkezett 600 bevándorlási engedélyt.

Kasztner ráhelyezte hozzá legközelebb álló asztalra a bőrröndöt, fölpatintotta a fedelét.

Bankjegyekötegek zsúfolódtak össze benne. Pengőmilliók.

Wisliczeny éles tekintettel fölmérte a pénzhalmot, majd finnyásan elkapta a pillantását, mintha nem nagyon érdekelné a bőrrönd tartalma.

– Hárommillió – mondta Kasztner. – Egyelőre.

A Hauptsturmführer kipattant a foltból, körbejárta az íróasztalát.

– A lényeg, hogy továbbra is szigorúan ragaszkodunk az önkéntesség elvének maradéktalan betartásához. Világos? A zsidóság a tanácson keresztül továbbra is vesse alá magát szervezetten és békésen az általunk diktált rendelkezéseknek! Különben nehogy azt képzeljék, hogy a pénzükkel bármit elérhetnek.

Kasztner visszacsukta a fedelet, eltolta magát a bőrröndöt, jelezve, hogy átadta, de nem távozik.

– Elmehet – intett Wisliczeny.

– Az egyezségünk részeként még szeretnék tisztázni valamit – kezdte

Kasztner egyet lépve, de a százados ráírvallt:

– Ne jöjjön közelebb!

Kasztner elhallgatott, Wisliczeny pedig gyorsan visszahúzódott az asztal mögé, belesüppedt a karosszékekbe.

– Egyezség? – kérdezte gúnyosan. – Én nem kötöttem magával semmilyen

egyezséget!... – Kegyesen intett. – Mondja!

– Nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is szeretnénk elkezdni a kivándorlók összegyűjtését.

– Nem érdekelt minket, hogy honnan szedik össze azt a hatszáz embert! A maguk dolga.

Kasztner tátogni kezdett, nem jött ki hang a torkán.

– Rosszul van? – rémüldözött Wisliczeny.

Lehetségesnek tartotta, hogy a zsidó italt fogyasztott, s mindjárt lehányja a szőnyeget. Szerencsére az sarkonfordult, s távozott.

Kasztner a folyosón tovább fojtogatta a kettő közül az egyik visszatérő látomása. Ismerős és ismeretlen hitsorsosai könyörögve ajánlották fel a pénzüket, ékszereiket, aranyrudaikat, szorosan körbevették, rángatták a ruháját, markolázták, csókolták a kezét.

Még aznap szülővárosába, Kolozsvárra utazott. A vonaton töltötte az éjszakát, amelynek a nagy részében képzeletbeli vitákat folytatott Lőb rabival és a helyi közösség más vezetőivel.

Másnap délelőtt a viták a valóságban is lejátszódtak.

– Értse meg! – mondta a rabbi. – Az embereket fölháborítja, hogy az mehet, aki fizetni tud.

Kasztner tiltakozott.

– Nem erről van szó! Azokat is vegyük föl a listára, akik a zsidóság számára fontosak.

– Nekünk mindenki fontos – jelentette ki Tillmann.

Balla közölte, hogy szolidaritásból többen nemet mondtak a fölkértek közül, inkább maradnak.

– Beszéljék rá a legfontosabbakat! A vallási vezetőket, szellemi kiválóságokat.

Most valamelyikük mindjárt megkérdezi, gondolta Kasztner, hogy azt akarja-e, hogy magukat mentsék?

– Ön arra buzdít bennünket, hogy sajátmagunkat írjuk föl a listára? – érdeklődött Tillmann.

Kasztner szóról-szóra azt válaszolta, amit a vonaton előre megfogalmazott.

– Biztonságba akarok helyezni mindenkit, akit tudok. Csak hatszáz helyem van! Hatszáz. Mit csináljak? Menjek vissza egyedül?

A vonaton a képzeletbeli Lőb ekkor kinyilvánította, hogy azt akarják, ő döntsön.

– Azt szeretnénk, ha ön állítaná össze a listát – mondta a rabbi.

– „Nem! Ezt maguknak kell megcsinálniuk!” válaszoltam nekik. Ebből nem engedtem. Végül megtörtek – mesélte másnap Kasztner Joel Brandtnak és Hanzinak. – Persze mint mindennek, ennek is ára volt. Több nevet írtak össze, majdnem kétszer annyit.

Úgy érezte, elvesztegetett idő lenne az alvás, márpedig a feleségének nem volt kedve elmesélni a legfrissebb élményeit. Megtette, a vonaton, képzeletben. És „meghallgatta” a teljesen kiszámítható válaszokat. Unta már, hogy mindig kétszer ugyanaz játszódik le. Először a fejében, aztán a valóságban. Hanzí volt az egyetlen személy a környezetében, aki tudott váratlan dolgokat is mondani, ezért a pályaudvarról a kései időpont ellenére nem haza, hanem a barátjához ment.

Alvás? Sőhajtott, mikor hellyel kinnálta, s leült. Ebből a szempontból egyre ment, hogy vonaton zötykölődik, otthon az ágyában forgolódik vagy a barátja teraszán ül. Körülbelül olyasmit érzett, hogy a háború végéig hátralévő időben vélhetőleg nem hunyja le a szemét, de máris holtfáradtan görnyedt a fonott karszékben. Megviselték a kolozsvári napok,

ugyanakkor a vére forrón lüktetett a tevékenység vágyától.

– Ha 200 személy helyett 388 embert áthozhatok Kolozsvárról, vagyis el tudom fogadtatni Wisliczenyvel, hogy ennyivel növeljük a létszámot, akkor a lehetőségek tovább tágíthatók.

Várta, hogy Hanzí megjegyzést tesz, vagy kérdez valamit, ami se vonaton, se taxiban, se kerti lépcsőkön járva nem található ki előre, de a nő hallgatott, igaz, körülbelül harminc másodpercig alig leplezett elragadtatással, csillogó szemmel nézte a lelkesedését.

– Gyanús lenne nekem ez az engedékenység! – szólalt meg Joel. – Mi van, ha Eichmann kettős játékot játszik?

A kettős játékról Kasztnernak eszébe jutott az a telefonbeszélgetés, amit Stern Samuval folytatott Kolozsvárról, s amelynek egy bizonyos Ranke Sturmbannführer volt a témája.

– Tudunk már valamit erről a Ranke-ról? – kérdezte.

– Wínninger szerint Krumej számára is rejtély, hogy ki küldte Berlinből, és milyen céllal ültették be Wisliczeny mellé – válaszolta Joel.

– Ő Eichmann vérszomjas énje – jegyezte meg Hanzí, miközben teát töltött a vendégnek.

Kasztner figyelte a nő kezét. A mozdulatkompozíciót, ami által a sötét folyadék beleömlött a csészéjébe, összehasonlította a pár perccel korábbi művelettel, amikor a férj volt soron. Azt szertartásosnak, begyakoroltnak, mechanikusnak találta, míg most a bőr alatt dudorodó, halványkék erek mint ha beszéltek volna hozzá.

Nem! Nem! A Hanzival kapcsolatos jövőt nem tudta és nem is akarta elképzelni. Nincs nekünk erre időnk, szögezte le. A többes szám Hanzí meg ő volt, de bizonyos értelemben Joelre is értette.

– Van neki másmilyen énje is? – érdeklődött gúnyosan.

– Nincs, de az az egy több példányban fordul elő – mondta Hanzí.

Az addig maga elé bámuló férj most valamiért fölkapta a fejét, elcsípte azt a mosolyt, amely a felesége szavait kíséerte. Belekortyolt a teájába, és nem tudni, mire gondolt, csak azt, hogy mit mondott.

– Azon a napon, amikor először tárgyalta Wisliczenyvel, Endre már

szétküldte a szigorúan bizalmas körrendeletét, amelyben fölszólította a vidéki hatóságokat a deportálás előkészületeire.

Kasztner azonnal fölugrott, és szokása szerint harciasan terpeszbe állt, ezt a megjegyzést kérdőre vonásnak lehetett érteni. Sőt, nem is lehetett máshogy érteni.

– Wisliczeny azt állítja, hogy a rendelet csak később jött ki, és ő nem is tudott róla.

– Valaki hazudik – vonta meg a vállát Joel. – Valaki más meg mást hazudik.

– Rezső! – kérte Hanzí. – Ül le, igyál egy korty teát, és nyugodj meg. Ez egy baráti kérdés volt. Segítünk, mi vagyunk az edzőpartnereid, nem?

Kasztner lecsapta a fenekét, a fonott szék belereccsent.

– Na jó, de mi is blöffölünk – mondta.

– A hárommillió pengőt letettük – válaszolta Joel.

– Tényleg, mi van akkor, ha a pengőmilliókat szépen elnyelte a zsebük, Eichmann pedig szabadon garázdálkodik, semmilyen alkuról nem véve tudomást.

Kasztner Hanzí szavait alattomos megjegyzésként minősítette. Éppen attól a személytől nem várta, aki őt mindenki előtt rábírta, hogy vállalja el a megbízatást, következésképpen hinnie kellett a képességeiben és a megérzéseiben.

– Csakhogy én ezt nem hagyom! – Más hirtelen nem jutott eszébe.

Mégiscsak aludnom kell egyszer-kétszer a náci kapitulációig, állapította meg. Ásított és fölállt, indulni szándékozott.

Hanzí lekicsinylően nézett rá, momentán így értelmezte az edzőpartneri feladatot.

– Nem hagyod? Fölrobbantod az Eichmann-villát? Akkor vidd magaddal az unokahúgomat meg a barátait, akiknek kölcsönadtam a pesti lakásomat! Egész jó hamis papírokat gyártanak, de közben égnék a vágytól, hogy valamit a levegőbe röpítsenek.

Kasztner következő terpesze szinte boxolóállásként hatott. Jobbegyenes bevitele előtt. Maga az ütés ordítás formájában következett be.

– Megőrültél! Ilyeneket engedsz a lakásodba?! Veszélyezteted a tervedet, nem fogod föl?!..

Hanzi nem szólt, félrefordult, talán egy könnyecseptet törölt ki a szeméből. Köszönés nélkül bement a teraszajtón át a nappaliba, ami félreértéketlenül végleges távozást jelentett.

A teácsészéjének fülét megragadó férj csak annyit jegyzett meg halkán, hogy Kasztner soha többet ne merjen így beszélni a feleségével! A „soha többet” közös jövőre vonatkozott, Joel föloldásnak szánta. Nem vesznek össze, cserébe a barátja vegye komolyan a feltételt.

– Kockáztatja a tervet! Te ezt tudtad, és nem szóltál? – toporzékolt tovább Kasztner, pedig a házigazda fenékgig ürtve a csészéjét, fölállt. Úgy viselkedett, mint aki máris véget vetett e késői találkozóknak, s csodálkozik, hogy a vendég ezt nem veszi észre.

– Itt egy terv létezik – mondta –, a nációké. Mi csupán az időt húzzuk!

Kasztner másnap meglátogatta a Hanzi lakásában serényen tevékenykedő irathamisítót. Mivel előre látta, hogy nem fognak örülni neki, szétnevezve a körülményekhez képest számottevő eszköztáron, békülékenyen, mosolygósan kezdte.

– Kasztner Rezső vagyok. Minden elismerésem a tiétek, de lenne néhány kérdésem.

Robi hellyel kínálta, szilárdan hitte, hogy az ellenállás megbízottja jött el hozzájuk.

Kasztner inkább állt, terpeszben.

– Szóval, veszélyeztetni akarjátok egymillió zsidó életét?

– Maga komolyan elhiszi, hogy a nációk dollárért lemondanak az Endlsungról? – kérdezte Don Laci.

Kasztner azt is előre eltervezte, hogy semmiképpen se fog közvetlenül a kérdésekre válaszolni, ezért, mintha senki meg se mukkant volna, folytatta.

– Ha bármit tesztek, nemcsak a németek könyörtelen megtorlását kell beszámítanotok, hanem a zsidók körében kitörő pánik hatását is. A teljes pusztulás vagy a minél több zsidó megmentése, melyiket akarjátok?

– És mi a kiválasztó elv? – érdeklődött Varga Ági. – A pénz? A kapcsolatok? Hogy ki mennyire fontos? Nekünk se vagyunk nincs, se nem vagyunk rabbik, művészek, tudósok. Velünk mi lesz?

Kasztnertől persze nem érkezhetett

válasz. Arcról-arcra nézett némán. Valahogy uralnia akarta a helyzetet, megpróbálkozott a szuggerálással.

– Mindenki harcoljon az életéért! A harc kimenetele az egyetlen kiválasztó elv! – foglalta össze a véleményét Kozma Tibi, s határozott szavaival elmentésben szokás szerint úgy összehúzta magát, mint egy sokat szenvedett kutya a sintérketrecben.

– Amennyiben megfelelő előkészítés után minden zsidó egyszerre ellenáll, a háborúból kiugrani akaró magyarok segítségével véget vethetünk a rémtörténetnek – magyarázta Ági, ha esetleg a látogató nem fogta volna föl a maga teljességében Tibi álláspontját.

A rabbi pedig azt mondta: vizsgáljuk meg, milyen bűnöket követtek el ezek az emberek, és ha bűnösök, adjuk ki őket! Ha viszont nincs bűnük, a város lakossága inkább vállalja az ostromot!

„Mindnyájunkra nézve veszélyes ábránd.” Kasztner majdnem ki is nyílvánította, amit gondolt, de sikerült megakadályoznia magát benne. Maradt a terpesz és a tekintetekben való elmerülés.

Don Laci elmesélte a kedvenc példáját, ez volt a végső érve egy olyan emberrel szemben, mint Kasztner, akit a belépése pillanatában, sőt már a híre alapján reménytelen esetnek tartott.

– Egyszer régen egy zsidó várost körbezárt egy sereg, és azt akarták, hogy adjanak ki bizonyos személyeket, akkor elvonulnak. A rabbi pedig azt mondta: vizsgáljuk meg, milyen bűnöket követtek el ezek az emberek, és ha bűnösök, adjuk ki őket! Ha viszont nincs bűnük, a város lakossága inkább vállalja az ostromot! – Beszéd közben Kasztner felé lépett, viszonzva, sőt *túlviszonzva* a tekintetét. – Nincs az országnak joga kiadni bennünket! Mivel mégis megteszik, nem vagyunk hajlandó hazug ígéretek fejében lemondani az egészséges életöztöneimről!

Kozma Tibi a maga bocsánat, hogy

élek típusú mozdulatai közepette kijelentette, hogy az olyan porhintések, mint hogy ha egy embert megmentesz, megmented az egész emberiséget, csak elfedik a lényegét, azt, hogy kinek miből mennyi haszna származik. Azon keveseknek, akiket a nációk kijátszanak a többiek ellen. Például magának, Kasztner úr!, mondta.

Fölbolydult a hangulat, végre Don Laci is kimondta azt, amit mindjárt az elején szeretett volna.

– A Kasztner úrnak már biztos megvan a vonatjegye, de az nem Auschwitzba szól. És a zsebe se lesz üres.

Kasztner irtózatossal indulattal megragadta Laci nyakán az inget. Képzletben. Már másodszor, mert idefelé jövet egyszer már elért egy hasonló pillanathoz. Akkor a vádaskodó, akinek megragadta a grabancát, az a fehér hajú férfi volt, aki az Európában nem honos fák utcájában a két társával egy időben rá szokott lőni.

A valóságban csak nézett, mosolygott. Mosolygott, nézett.

Nyikordult, nyílt az ajtó, megérkezett Braun Sanyi és Ráchel.

Sanyi előbb megkísérelte kitalálni, hogy mi a némaság és tétlenség oka, majd azt feltételezve, hogy ez csakis az idegennel függhet össze, érdeklődve fordult Kasztner felé.

– Ó ki?

– A földalatti ellenállás embere, nem látod a fényes cipőjén és a gyönyörű nyakkendőjén? – felelte Tibi.

– Nekünk elmondhatja! – szólalt meg végre Robi, talányosan, jelentőségteljesen.

– Mit? – kérdezte Kasztner.

– A tervet.

– Miféle tervet?

– A felkelés tervét... Mi készen állunk, ha itt az idő! De addig se akartuk tétlenül tölteni a napokat.

Kasztner legyintett, sarkonfordult.

– Nem lesz felkelés – mondta.

– De lesz! – ordította Robi, kis híján sírva. – Részt akarunk venni benne!

A regény április végén, a Könyvfesztiválra jelenik meg a Kalligram Kiadónál.

Modern zsidó költők IX.

AVRAHAM SZUCKEVER

Költészet

Egy sötétlila szilva,
az utolsó a fán,
vékony héjú és különleges, akár egy szem pupillája,
mely, akár az éjszakai harmat, eltakar
szerelmet, látomást, didergést,
s a hajnalcsillag fényében a harmat
eltűnik –
ez a költészet. Érintsd oly könnyedén,
hogy ne hagyj ujjlenyomatot.

Játékok

Gyermekem, tartsd becsben játékaidat.
A játékokat, melyek kisebbek, mint te
– mert éjjel a tűznek is kell aludnia –,
fákról szedett csillagokkal hintsd be.

Hadd kószolgassa az aranylovacska
a felhő takarta füvet, az édeset,
s add fel csizmáját a kislányra,
amint a tengeri sas megadja a jelet.

Adj panamakalapot minden babádra,
s legyen kis harang mindnek kezében,
mert egynek sincs immár mamája,
s Istenhez sírnak a fal tövében.

Szeresd őket, kis királylányaidat,
mert emlékszem, mikor jött ama nap,
ó, jaj, hét utca, mind tele babákkal
a városban. S egyetlen gyerek se maradt.

Versek a naplóból

1976

Egy emlék Paszternákról: hajában friss
moszkvai hó. Nyaka körül vörös sál.
Mintha Puskin lépne be. Volt benne valami megkapó.
És nem tűnt el a hó.

Keze az enyémben, mintha ujjai közül egy kulcsot
bízna rám. Szemközt velem ijedt arca,
mégis, ereje teljében. „A szavakat értem. Olvassa
tovább, jó?”

És nem tűnt el a hó.

Olvastam a pokol tüzéből kimentett verseket. „Á rége
iz gefálln vi á stern* – világos volt neki minden szó,
kivéve az, hogy rége.
És nem tűnt el a hó.

Nedves fényű fekete márvány pupilláján
csillogott az a rége. S e pillanat, az örökre megmaradó,
az orosz költőt sárga foltal jelölte meg.
És nem tűnt el a hó.

Faluvéken

Jegesen kéklő út és naplemente.
Édes álomszínek a hangulatban.
Harmattól világít egy házikó szembe'.
Naplemente, hóáradatban.
Csodaerdők ringnak az üvegen.
Körben csilingelő szánvarázslat.
Galambdúcok a padlásüregekben,
szétturbékolják arcom. A jég alatt
csillogó kristályok hámjába fogva,
mintha nem valódi lenne, úgy csörtet
a lecsendesített kupolák lakója,
virágzik egy világ, egy hétéves gyerek.

Behavazva világlik a sötét,
faluvége, gyerekkorom Szibériája,
árnyak alól kihalnak a bimbók,
higanyszín bimbók végtelen sokasága.
Fáradtságtól elpilledt sarkok,
beragyog a hold lehelete,
apám is oly fehér, akár a hold,
megpihen kezein a hó csendje.
Felvágja a fekete kenyeret a fényes
kegyelemmel teli késsel. Arca kék.
Frissen felvágott eszmékkel
mártom a sóba a papa kenyerét.

Kés, apa. Füstös petrólumlámpa.
Gyermekkor. Gyerek. Egy árnyék veszi le
a hegedűcskét a falról, s vékony, vékony, vékony
hóhangok hullanak fejemre.
Csend. Apa játszik és a hangok
levegőből kivésve, akár a fagyban,
lóg a kékre fagyott lélegzet
a hó fölött holdként, csillogóan.
A jégtől szőrös ablaküvegen át
farkas orrontja a zene húsát.
Csend. Koppantás veri fel a galambdúcot.
galamb koppan elő egy tojásból. Kipp-kopp.

*„Egy pillanat lehullott, mint a csillag”

Zsidó utca

*Nem tűntél el. Hiányod oly dús,
telve népeddel, amint anyám betölti szemem.
Valahol egy zsinagóga emeli büszkén homlokát,
a lángoknak nincs hatalma rajta, eleven.*

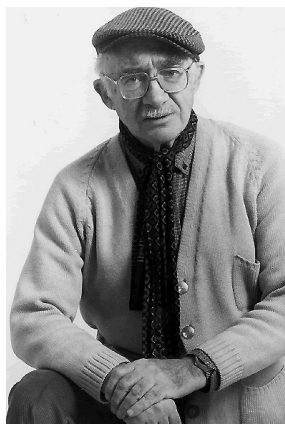
*Egy dallam vagy, mit nemzedékek óta
játsszanak csodás zenészek.
A zene utcává vált.*

*Csak szegénynek, együgyűnek látszol elesettnek
és szegénynek,
de azoknak, kik képzelni nem restek, ragyog
roskadó ölükből szépséged, akár a csillagok.*

*Ötszáz év teljes súlya ugyan
megfogyhat-e egy csepp mától?
Ki mondja azt, hogy eltűntél? Te élsz,
másként hogy is kopogna köved léptem zajától?*

*Nem él a muzsika tán, habár
szerzője régóta halott?
Idő és tér fölé magasodva,
örökké hallom dallamod.*

Szántó T. Gábor fordításai

Avraham Szuckever 1913-ban született a lengyelországi Szmorgonban (mely ma Fehéroroszországhoz tartozik). Szülei a világháború elől Szibériába menekültek, s 1922-ben Vilnában telepedtek le. Fiuk héderbe, majd gimnáziumba járt, s a harmincas években a *Di Jung Vilne* modernista írócsoport vezetője lett, mely a náci megszállás alatt, 1941-től, a vilnai get-

tóban is jelentős kulturális erőfeszítéseket tett. 1943-ban feleségével a partizánokhoz szökött, harcolt a nácik ellen, majd Oroszországba menekült. A háború után tanúskodott a nürnbergi perben, élt Moszkvában, Lódzban, azután Párizsba, majd Izraelbe emigrált.

Lírai költőnek indult, lenyűgözve a természet teremtményeitől. Rímei és nyelvi újítókészsége a jiddis költészet virtuózává tették. Hányattatásai hatására elbeszéléseket és más prózai írásokat is írt. Témaválasztásában, költői képeiben egyesíti a holt múltat az élő jellel. Szuckever a *Di Goldene Kejt* jiddis folyóirat szerkesztője 1948 óta. A jiddis költészet *great old man*-je ma Tel Avivban él.

zachor
ALAPÍTVÁNY A TÁRSADALMI
EMLÉKEZÉSEKÉRT

Történelem, Személyes Történelem és Oktatás

Konferencia a **Zachor Alapítvány**
rendezésében.

Társrendező:

Közép-Európai Egyetem (CEU)
Jewish Studies Program.

A konferencia védnöke:
Oktatási és Kulturális Minisztérium.

2009. április 4. 10.30

Közép-Európai Egyetem, Popper Terem
(Budapest, V. Nádor u. 9.)

A KONFERENCIA PROGRAMJÁBÓL:

Az előítéletek társadalompszichológiai funkcióinak tanulmányozása; Társadalmi traumák, személyes traumák; Történelem, személyes történelem a történelemórán és azon kívül; Holokauszt és emberi jogok tanítása; Memoárirodalom, videointerjúk, közgyűjtemények anyagai az oktatásban; Emlékek és emlékezés a dokumentumfilmes munkában; Megmentők és megmentettek személyes történetei; Mikro- és makrotörténelem találkozása.

ELŐADÓK:

Beró László, Foki Tamás, Gyárfás Katalin,
Dr. Hárdi Lilla, Kovács Mónika PhD,
Dr. László Klára, Mérei Anna,
Miszné Korenchy Anikó, Dr. Pécsi-Pollner Katalin,
Szőnyi Andrea, Varga János

A konferencia programját 20 órai kezdettel
a **Szombat** folyóirat irodalmi estje zárja:

„Romeltakarítás” – avagy mit kezdjünk
a XX. század emlékeivel?

Közreműködők:

Gergely Ágnes, Kukorelly Endre,
Petőcz András, Ungváry Rudolf
Házigazda: Szántó T. Gábor

A részvétel ingyenes, regisztráció:
info@emlekezem.hu

További információk:

www.emlekezem.hu

Esterházy, Konrád és Spiró a Jeruzsálemi Könyvvásáron

Magyarország hosszú idő óta először szerepelt nemzeti kiállítóként a 24. alkalommal megrendezett Jeruzsálemi Könyvkiállítás és Vásáron. A nemzetközi kiállításon az izraeli kiadók könyvei mellett a látogatók 15 ország irodalmi és turisztikai kiadványait böngészhettkék végig. A meghívott országok jórészt az európai nemzetek közül kerültek ki, nagy standdal volt jelen Németország, Franciaország, Spanyolország, valamint Közép- és Kelet-Európa is komolyan reprezentálta magát.

A magyar jelenlétet Lányi Eszter, a Tel-Avivi Magyar Nagykövetség kulturális szakdiplomataja kezdeményezte, a megvalósításban pedig a Nagykövetség és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése segédkezett. Lányi Eszter lapunknak elmondta, hogy könyvkiadás és fordítás terén a két ország közötti kapcsolat lehetne aktívabb, ezért döntött ennek a területnek a fejlesztése mellett, annál is inkább, mivel a könyvkiadás és az írók-olvasók találkozási alkalmat adhat szélesebb körű kapcsolatteremtésére is a két ország között. A szervezők három magyar író, Konrád Györgyöt, Esterházy Pétert és Spiró Györgyöt hívták meg, azért éppen őket, mert Konrádnak és Esterházynak már jelent meg könyve héberül (Konrádtól *A cinke*, Esterházytól *A szív segédigéi*), Spirónak pedig az idei évben kerül majd egy novelláskötete az izraeli olvasók elé.

PSZICHEDELIKUS MEGNYITÓ

A kiállítás magyar részének megnyitójára a külön rendezvényeknek fenntartott helyen, az „irodalmi kávézó-

ban” került sor. Itt Bogyay Katalin, az Oktatási és Kulturális Minisztérium szakállamtitkára bízta a megjelenteket a magyar kiadványok megtekintésére, majd elmondta, hogy ismert magyar művészek helyett két fiatal tehetséget hívtak meg a megnyitó fényének emelésére, DJ Bemet és Kézdy Luca

Györggyel Gabriel Chifu román, Sandra Petrigani olasz és Thorvald Steen norvég szerzővel beszélgetett egy amerikai származású moderátor. Miután minden író külön-külön válaszolt az egyébként figyelmes és felkészült moderátor kérdéseire, a közönség tehette fel a sajátjait.

ESTERHÁZY ÉS A DREYFUS-PER

Elsőként az izraeliektől megszokott lényegre töréssel kérdezte meg egy középkorú férfi Esterházytól, hogy milyen rokonságban áll a Dreyfus-perből ismer Ferdinand Walsin Esterházyval. Az író először tréfával ütötte el a kérdést, mondván, hogy az nem is volt igazi Esterházy, mint ahogy senki

„itt európaiként, vagy éppen Európából nem érdemes gyors ítéletet alkotni”.

hegedűst. A fiatalok ezután színpadra léptek, és bár valóban jó zenét játszottak, előadásuk jobban illett volna egy laza pszichedelikus bulihoz, mint az átlagéletkora szerint inkább a hatvanhoz közelítő, egyébként nagyon érdeklődő és jóindulatú közönséghez. A megnyitó után a jelenlevők a magyar stand felé vették az irányt. Itt a három megjelent író művein kívül többek között Nádas, Kertész és Vámos Miklós könyveibe lehetett belenézni, klasszikusokba, így Kosztolányi, Madách és Szerb Antal műveibe, illetve az ifjabb nemzedék, Térey, Háy János munkáiba, művészeti albumokba és Magyarországról szóló kiadványokba.

A vásár során a meghívott magyar írók kerekasztal-beszélgetéseken vettek részt más nemzetek íróival; egy alkalommal Esterházy Péterrel, Spiró

sem az, aki egy rossz történetben szerepel, majd elmondta, hogy „ha már az igazat szeretnék tudni, mert az emberek valamiért ragaszkodnak ahhoz, hogy az igazat tudják, akkor azt kell mondanom, hogy az az Esterházy egy utolsó gazember volt, és én itt, most Jeruzsálemben kijelentem, hogy ebben a történetben Dreyfus mellett állok”.

A következő kérdés arra vonatkozott, milyen egy kis nemzet és kis nyelv írójának lenni. Erre Spiró, a tőle megszokott, viszonylag könnyen észrevehető gúnnyal a hangjában azt válaszolta, „ha Angliában születtem volna, már két Nobel-díjam lenne”.

Spiró ezt később így kommentálta a *Szombat*nak:

„Az ember nyilván felteszi magának a kérdést, hogy mi van, ha nem Ma-

gyarországra születik. Ha például egy nagy nyelv az anyanyelve, mondjuk angol, vagy német, vagy spanyol. Akkor biztos, hogy sokkal több olvasóhoz jutott volna el, és nemzetközileg is jobban figyelték volna rá. Ez bosszantó tud lenni. A következő lépés persze az, hogy ha én Angliába születek, akkor egészen biztosan nem lett volna belőlem író. Egy teljesen más foglalkozást választottam volna. Mert az, amit mi irodalomnak tartunk, ami itt, Kelet-Európában irodalomnak számít, az Nyugat-Európában már elveszett, meghalt. A mi irodalom-felfogásunk egy kövület. Nyugaton az irodalom nem az a fajta fikció, amit mi szeretünk, hanem főleg dokumentum, politika és mindenféle egyéb. Én egészen biztosan nem éreztem volna kedvet ahhoz, hogy azokat az irodalmi műfajokat műveljem, amelyek ma divatosak. Elmentem volna mérnöknek, fizikusnak, vagy akárminek.”

Spiró már többször járt Izraelben, először *Fogság* című regényének megjelenése után, amikor a regénybeli főszereplő, Uri életének fontosabb helyszíneiről dokumentumfilmet készíttettek. Mostani látogatásáról azt mondta, „azért jöttem, mert nagyon érdekes, izgalmas hely Jeruzsálem. De nincs igazán benyomásom. Ennyiből nem lehet megismerni egy országot. Nem tudom, hogy élnek, hogy gondolkoznak itt az emberek. Előzetes elképzelésem egyébként nem volt, főleg hogy én a kétezer évvel ezelőtti Jeruzsálemre voltam kíváncsi, meg az

1845-ösre a *Messiasok* című regényem miatt. Azt pedig korábban megtanultam a megfelelő forrásokból, olyan alaposan, amennyire lehetett. Amikor pedig két évvel ezelőtt először jártam itt, akkor mindenről pontosan tudtam, hogy hol van. Álltunk egy utcán, és akkor mondtam, hogy na, akkor most itt kell lennie a Hurva zsinagógának, és ott volt. Meg azt is tudja az ember, hogy az a nagy tér a Siratófal előtt a magrebi zsidók lakhelye volt 1845-ben, 2000 évvel ezelőtt meg egész másképp nézett ki.

„1986-ban gondoltam arra, hogy felvegyem az izraeli állampolgárságot. Kettős állampolgár akartam lenni szimbolikusan”.

Ezeket meg lehet tanulni. Az, hogy ez tényleg úgy van, ahogy megtanultam, az érdekes. Mondjuk, a hegyeket nem lehet elhordani, a város fekvése azonos. Egyetlen dolog lepott meg, hogy az Óváros meredekebbnek bizonyult, mint gondoltam. A leírásokból nem derült ki, hogy ennyire dimbesdombos. Egyébként minden ott volt – a helyén.”

VODKÁZÁS PERESSZEL

A három író közül Konrád töltötte a legtöbb időt Izraelben, őt arról kérdeztük, milyennek látja most az országot ahhoz képest, amilyenek a hely korábbi itt-tartózkodásai során tűnt.

„Többször jártam már Izraelben, bár igaz, utoljára bő tíz évvel ezelőtt jöttem ide. Most már a repülőtér is meglepett, hiszen a Ben-Gurion akkoriban sokkal szerényebb volt, most meg olyan, mintha egy birodalom fővárosának reptere lenne. Úgy látom, a vá-

„...ha Angliában születtem volna, már két Nobel-díjam lenne”.

Fotók: Burger Barna

ros is gyarapodott jó pár épülettel. Ma elmentünk a Jad Vasembe, az is teljesen megváltozott, nagyon imponáló. Aránylag békésnek

látom egyébként a légkört. Szeretek az óvárosban is járkálni, és tegnap sétáltam is a Jaffa-kaputól a Damaszkuszi-kapuig, és örültem, hogy megtaláltam azokat a kávézókat, amelyeket régen szerettem, azokat az embereket, akiket korábban ismertem: egy jeruzsálemi muszlim szőnyegkereskedő családot meg egy örmény keresztény vendéglőst.

A kiállítás hivatalos megnyitóján hallottam beszélni Simon Pereszt is, akivel sok évvel ezelőtt egy több órán át tartó kiváló diskurzust folytattam, nem egy és nem két vodka mellett. A megnyitón viszont nem értettem, mit mondott, mert héberül beszélt, pedig tudom, hogy kiváló az angolja. Ez bántott, és Magyarországra emlékeztetett; ott is előfordul ez az önosság, pedig szerintem a kis népek vezetői jobban teszik, ha bizonyos alkalmakkor elegánsan angolul is beszélnek.

A Peressel való beszélgetésem egyébként akkor történt, amikor a Jeruzsálem Fund meghívottja voltam. Egy irodalmi esten olvastam fel, és ezután beszélgettem vele. A legérdekesebb mondata az volt a politikai helyzettel kapcsolatban, hogy 'ezt a játszmát történelmileg megnyertük, de politikailag elvesztettük'. Itt a 'történelmi' a hosszú távot jelentette, a 'politi-

kai' a rövidet. Ez olyannyira igaznak bizonyult, hogy három nap múlva Rabbin már nem élt.

Akkoriban járkáltam a Mea Searim-ban is, ami nekem azért otthonos, mert egy kicsit emlékeztet a berettyóújfalusi szegényebb zsidók portáira. Azok a szép kis gyerekek, akik fent a fafolyosón rohagáltak, meg a két férfi, akik nagyon elmélyültek a beszélgetésben és az ujjukkal fésülgették a szakállukat – ezeket mind láttam Berettyóújfaluban, a gyerekkoromban.”

Konrádtól megtudtuk, hogy volt idő az életében, amikor fontolgatta, hogy izraeli állampolgárrá váljon. „1986-ban gondoltam arra, hogy felvegyem az izraeli állampolgárságot. Kettős állampolgár akartam lenni szimbolikusan, de nem akartam Magyarországot véglegesen elhagyni. Akkoriban Izrael tetszett is, meg nem is. Tetszett, hogy a zsidók itt békén vannak, itt élt az unokanővérem, és ők nagyon kihúzták magukat, nagyobb méltósággal viselkedtek, mint Budapesten vagy Nagyváradon, ahonnan jöttek. Végül mégis úgy éreztem, hogy a szekuláris diaszpóra áll hozzám a legközelebb, nem pedig az ortodoxia, vagy a nemzeti út, azaz Izrael. Az az igazság, hogy ahogy a magyar nacionalizmus sem vonz, a zsidó nacionalizmus sem, noha roppantul tisztetem.”

A három szerző közül Esterházy az egyetlen, aki még sosem járt Izraelben. „Engem tulajdonképpen sem az emberek nem érdekelnek most,” mondja az író, „sem a város a maga konkrétságában, hanem az a város, amelyről a Bibliában olvastam, az érdekel. Az a szó érdekel, hogy 'Jeruzsálem'. Egyelőre hihetetlen számomra, hogy azt a mondatot tudom kimondani, hogy 'Jeruzsálemben vagyok'. Az is hihetetlen, hogy bibliai tájakat látok. Ide mindig el akartam jönni keresztény kötelességtudatból. Úgy éreztem, hogy nem lenne természetes úgy meghalnom, hogy nem jártam itt. Aztán teltek az évek, és nem szerveztem meg az utazást, így annak az ódi-umát is vállaltam, hogy egy könyvvásárra eljőjtek. De most annyira erős ez a fikatív Jeruzsálem, hogy nem tud zavarni semmi. Nem zavarnak az ócska árusok, nem zavarnak a turizmus különböző formái. Folyamatosan meg

vagyok rendülve ebben a városban. Egy szentimentális meghatódottság van rajtam.

Tegnap elmentünk a siratófalhoz, ez önmagában elég sok volt; végigmentünk a Via Dolorosán – én már ebből elvagyok. Holnap elmegyek Betlehembe, ahol nyilván nem lesz semmi, de el akarok menni Betlehembe, oda akarok menni.”

A közel-keleti helyzettel kapcsolatban Esterházy elmondta, hogy ez „nem tud nem foglalkoztatni. De itt európaiként vagy éppen Európából nem is érdemes gyors ítéletet alkotni. Könnyen fel lehet háborodni akármi-lyen nézőpontból, ami csak azt mutatja, hogy ez egy nagyon nehéz történet, nem olyan, amire vannak megoldások. Nyilván egy-egy konkrét akcióról lehet véleményt mondani, hogy például ezt a háborút kellett, vagy nem kellett volna, de ezt mondja az Ámosz Óz, mert ő tudja, hogy milyen, ha csapkodnak mellette a bombák. De Budapestről vagy Párizsból... Annyiféle hiteles szenvedést lehet látni, hogy csak hallgatni tudok. Van persze, amikor az a probléma, hogy hallgatni sem

lehet. De azt gondolom, hogy most nem ez a helyzet. Pláne, hogy a magyar újságok elképesztően durván beszélnek erről. Látni, és itt még inkább érzékelni azt a sok fajta szenvedést, amiben ez a vidék él. Innen nézve ez nem egy elvi kérdés, különösen, hogy a különböző pozíciók túl gyorsan zárnak le dolgokat. Azt gondolom, hogy nem gyávaság erről nem beszélni.”

A szerzőket ezután az izraeli irodalomhoz fűződő viszonyukról kérdeztük, és válaszukban mindhárman elismeréssel szóltak elsősorban Ámosz Ózról, illetve David Grossmanról és A. B. Yehoshuáról. A három író később a Hitachdut Olé Hungáriában vett részt egy kerekasztal beszélgetésen, ahol a magyar ajkú izraeli közösség vendégszeretetében részesültek. Az egyhetes rendezvény végén Lányi Eszter elmondta, hogy bár a visszajelzések nagy része a későbbiekben várható, az eddigiek alapján a látogatók és külföldi résztvevők a vásár során kizárólag elismeréssel nyilatkoztak a magyar jelenlétről.

Bendi Vera
(Jeruzsálem)

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves
előfizetési díj 15 500 forint
Megrendelhető
a szerkesztőségben, telefon:
210-5149, fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

SZERETNÉNK ÖNT IS
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.

SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.
PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

HORVÁTH ÁGNES

Vajda Lajos, az askéta festő

(1908-1941)

A hogy ránézünk a születési és halálozási évszámra, mindannyiunkat döbbenet fog el az élet szűkössége miatt. A döbbenetből ocsúdva gondolkodni kezdünk. Na, persze, a háború. De hiszen Magyarország éppen hogy belépett a háborúba! Életrajzának utánanézve újra érteni véljük: na, persze, magyar zsidó sors. Ez is pontatlan. Vajda ugyanis nem munkaszolgálatosként halt meg – bár halálához nem kis mértékben járult hozzá a munkaszolgálat –, hanem a kiújult tüdőbajába.

Vajda sorsához, vagyis életéhez és művészetéhez nagyban hozzátartozik, hogy besorolhatatlan. A magyar zsidó származású Vajda a szerb környezetben a pravoszláv ikon hatása alá kerül, a polgárságot elutasítja, művész lesz, még hozzá avantgárd művész a feudális magyar ugaron, négy éves párizsi tartózkodással a háta mögött (1930-34), amikor is nagyjából asszimilálja és megismeri mindazt, ami Európában akkoriban jelentős. És a festő Vajda nagy csodálója Bartóknak. Ő maga mindig szeretett volna muzsikusi lenni.[...] Gyakran mondogatta, hogy a zene a legspirituálisabb művészet.¹

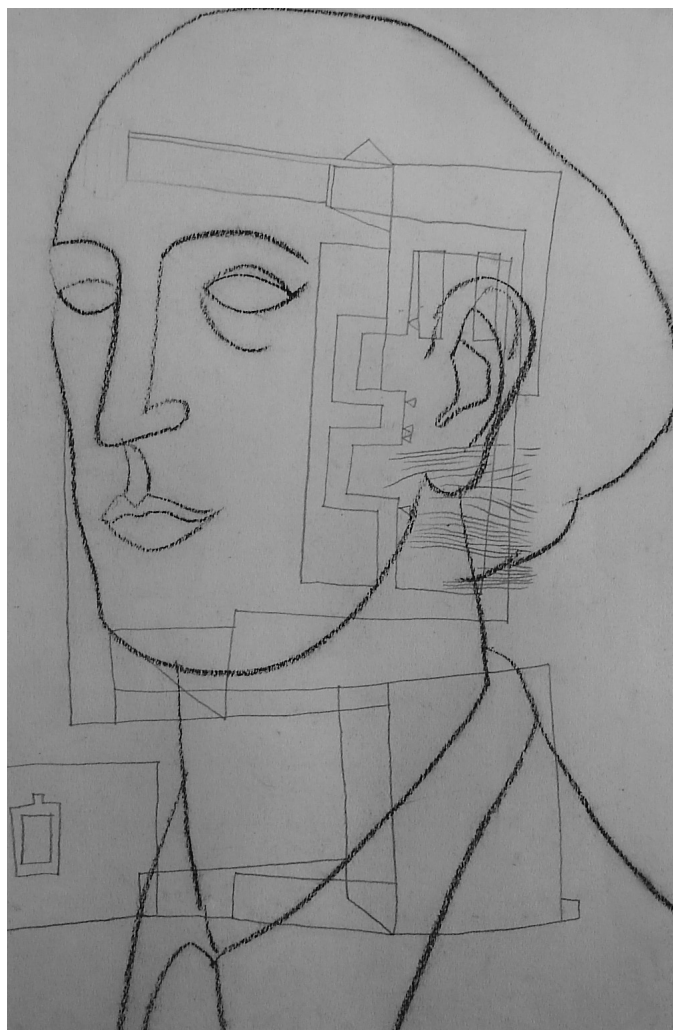
Csupa „nem remélt fordulat” az élete:²

Mert nem remélem hogy megfordulok
Mert nem remélek
Mert nem remélek új fordulatot
Hogy tehetséget, látókört cseréljek
Ilyesmire törekedni nem törekszem

Vajda Zalaegerszegen, kispolgári zsidó családban született. Kilenc éves,

Önarckép

amikor a család Szerbiába költözik, ahol osztrák, később szerb iskolába jár (1917-23). A „bíróági irodatiszt” apa még a háború kezdetén kitanulja a szűcsmesterséget, mert egyik rokon-szenves tulajdonsága, amelyet azonban csak Lajos ért meg, hogy húzódozik a polgároktól és csak iparosokkal és parasztokkal barátkozik. Lajos szintén kerülte a polgárok társaságát,

általában félt, idegenkedett tőlük, az egyszerű embereket szerette.³ Mégis van egy „visszafordulás”: a család – immáron csupán nővére, Teri és Lajos, a két fivér Szerbiában marad, mindkettő szerb lányt vesz feleségül, a főként szerbek lakta Szentendrére költözik, ahol hat !/ pravoszláv templom van. Tizenhét éves, amikor – szinte giccsesen, mondanánk, ha nem az éle-

tébe kerülne!, ismétli a bohémélet-sorsot: festeni indul, megázik, nem öltözik át, megfázik, csonttuberkulózist kap. Hét műtéten esik át az életvidámnak született fiú, akinek mindenki nagy jövőt jósol. Újabb megrázkódítás éri, amikor elveszíti szelíd és szerető édesanyját, akitől zsidóság-élményét kapta. Amikor 1928-ban fölveszik a Képzőművészeti Főiskolára, sorsszerűen az akkor leghaladóbb tanárok, Csók és Vaszary növendéke lesz, akiknek majd éppen őmiattuk, a magyar „Vadak” miatt (Kepes György, Korniss Dezső, Schubert Ernő, Trauner Sándor) kell megválniuk a katedrától, ahogy a fiataloknak pedig az akadémikus szellemiségű főiskolától. Ekkor ismerkedik meg Kassák „Munka” körével, és itt következhetett be a nagy találkozás Szabó Lajossal – egy újabb fordulat-forrás –, hiszen ő adja a kezébe a spirituális-kutató élet kiapadhatatlan kútját, a Bibliát. De ott van mellette Párizsban (1930-34) is, ahol Vajda mindig üres gyomorral az albumokat bújva, a kiállításokat járva ismeri meg a jelentős festészeti-szellemi mozgalmakat (Klee-t, a szuprematista Malevicset, Kandinszkijt, Picassót, Chagallt, Max Ernstet, hogy csak a Vajdára nézve legfontosabbakat említsük). Mikor hazajön, hamarosan, 1935-ben megismeri leendő feleségét, Vajda Júliát, aki élete végéig, majd a halála után töretlen és méltó társa marad, valamint barátját, örök hívét, Bálint Endrét. A sors különös szeszélye folytán a már ágyhoz kötött Vajda utolsó hónapjaiban Szabó bekerül a János Kórházba, ahol *olyan jó hozzá, mintha az anyja lenne.*⁴

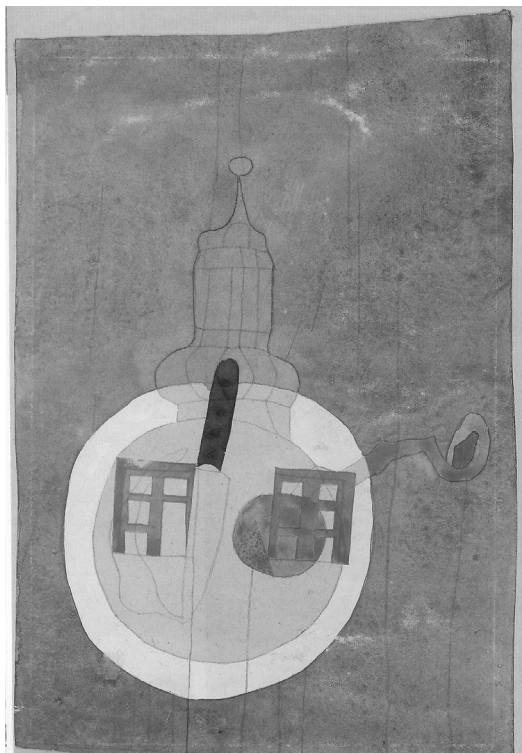
1941. szeptember 6-án „csak ennyit mondott: „Látod, Bandi, mivé lesz az ember.” [...] Már nem kapaszkodott az élőbbe, édesanyját emlegette. Nagyön csendesen halt meg.”⁵

*

„Amikor Vajda Lajos elfoglalta újabb albérletét és vulkánfőber börendjét letette a padlóra, a szoba azonnal cellává változott.” – írja az a Bálint Endre, aki nemcsak Vajda fiatal barátja és korai méltatója, de az első,

magyarul megjelent Kafka regény, *A per* illusztrátora is. *A cellám a váram*, mondja Kafka, parafrázálva a „My home is my castle” barátságosan unalmas fordulatát. Nincs otthon, nincs nyugalom, nem vagyok ura semmiféle vagyonnak, birtoknak, nem „művelem a kertemet”, és nem építek sem hont, sem otthont. Azon az egyen kívül, amelybe belépni igyekszem:

Mielőtt a Szentek Szentjébe lépnél, le kell venned a cipődet, de nem csak a cipődet, hanem mindent, utazóruhát és csomagot, de még alatta a meztelenséget és mindent, ami a meztelenség alatt van, és mindent, ami alatta rejtőzik,

Torony tányéros csendélettel

*azután a magot, majd a mag magját, azután a fölösleget, azután a maradékot, azután még a múlhatatlan tűz látogatását is. Csak magát a tüzet szívja föl a Szentek Szentje, és csak Ő szívhatja föl, ennek egyikük sem tud ellenállni.*⁶

Ennek a lecsupaszításnak, ennek a „szükszavúságnak” Vajdánál kettős jelentése van. Egyrészt így válaszol az akkor, az 1930-as években a magyar festészetben uralkodó kordivatra, „a bőbeszédű posztimpresszionizmusra”.⁷ Mert többet akart pusztá ábrázoló festészetnél. *Páratlan megjelenítő*

*erő. Figurális képein beérte pár halk színnel és néhány roppant egyszerű formával, de éppen ebben az önkorlátozásban feszül az a nagy szellemi koncentráció, amely Vajda alakjait és képmásait valóban monumentálissá avatja.*⁸ És tegyük hozzá, hogy ugyanez az önkorlátozás, ugyanez az aszkézis, a mindig nehezebbet és nagyobbakat akarás zárja le a Vajda-portrék szemét is. Szinte minden arcképén az ember befelé néz, *a lelki mélyvilág átható, tömör igézete*” felé,⁹ az „örök lélek” felé törekedve, amely „nem múlik el sohasem” – írja feleségének, Vajda Júliának. Vajda nem fest semmi

olyat, ami pusztán *szemrevaló* lenne, sem magának, sem másoknak nem engedi, hogy elcsábuljanak. Még a leghétköznapibb testtartást és környezetet mutató rajzon is, az otthonában ülő Anna Margit befelé néz, az intenzitás irányába. A külvilág felé csupán a nyakában kéklő medalion fordul. Ezen a szűk ösvényen, ezen a diadalmas kéken át kell, vagy lehet az emberi tekintetnek áttörnie magát. „Vajda a szín aszkétája, az élet szépségeinek aszkétája” – mondja Mátyás Stefánia, a máig egyedülálló Vajda-monográfia szerzője.¹⁰ Tegyük azonban hozzá: a vonal és a tárgyi világ aszkétája is. Vajda világában ugyanis nincs árnyék, a tér nála olyan átható, olyan levegős, annyira fényből szőtt, hogy a Nap sugara könnyedén áthatol minden anyagin – de csak látszólag könnyedén, mert Vajda már a „szellemi koncentráció” révén levakarta a fölösleget. A *Torony tányéros csendélettel* és az ikonos, és nem ikonos *Ön*-arcképek ezt világosan mutatják.

A *Tányéros csendélet*en: a tányéron kés, alma, ablak, fölötté torony. Az élet vérkeringését biztosító őstáplálék, az alma, a bűnbeesés forrása és gyümölcse, a héja mintegy belemarkol a csak enyhén, és ezúttal színnel tagolt tér csendjébe. A kígyószerűen csábító kés, a merő értelem a szemlélődő, meditatív ablak-szemek között keresztülhasítja, most nem kígyóként körbefonja az otthont jelentő tányért, és megszabja az ellenpontot képviselő templomtorony tengelyét. Ez a kép

létképlet. Egy második pillantás pedig azt tárja föl nekünk, hogy a templomtest, azaz a templom *hasa* a tányér *belseje*, vagyis a táplálék maga. Így zárul össze a két táplálék, a testi és a szellemi. És mindez ugyanabba a – mondhatnánk zenei – csendbe ágyazva, mint a csukott szemű portrék.¹¹

A portrékon a test három eleme van jelen: a fej, a nyak, a váll. Az adys nyak, a protestáló nyakasság közvetítő a szellős-szellemi fej és a Vajdánál többnyire spirituálisan légiesített test között. A nyak itt *lélekcsatorna*. A váll lenne a maga-tartás, az erő, test és lélek határán, amelyet fölemel, spiritualizál, szellemivé old a testet borító stóla, vagyis az ökumenikus tálsz. (Még a mindig patyolatfehér ingnek is hasonló a szerepe.) Ahogy a kipa megóv az éggel, a szakrálissal való közvetlen érintkezéstől, a vele való elbírhatatlan találkozástól, úgy emeli föl: szublimálja a pusztá testit-materiálisat a vállra nehezedő, súlyos, mégis könnyű matéria.

Előttem fekszik egy régi 'Ma', s ahogy lapozok benne, egy nagyon szép Rimbaud vers kerül elé. Leírom számodra, hogy Te is élvezd csodálatos szépségét. Ugye tudod, hogy én nem vagyok egy szentimentális versrajongó, de ez a Rimbaud-vers nagyon olyan, amilyenért lelkesedni tudok.

HAJNAL

Megcsókoltam a hasadó nyári hajnalt. A házak homlokán már semmi sem mozdult, Halott volt a víz. Az árnyékok még az erdő alján

Bolyogtak; ragyogó kövek néztek és hangtalanul

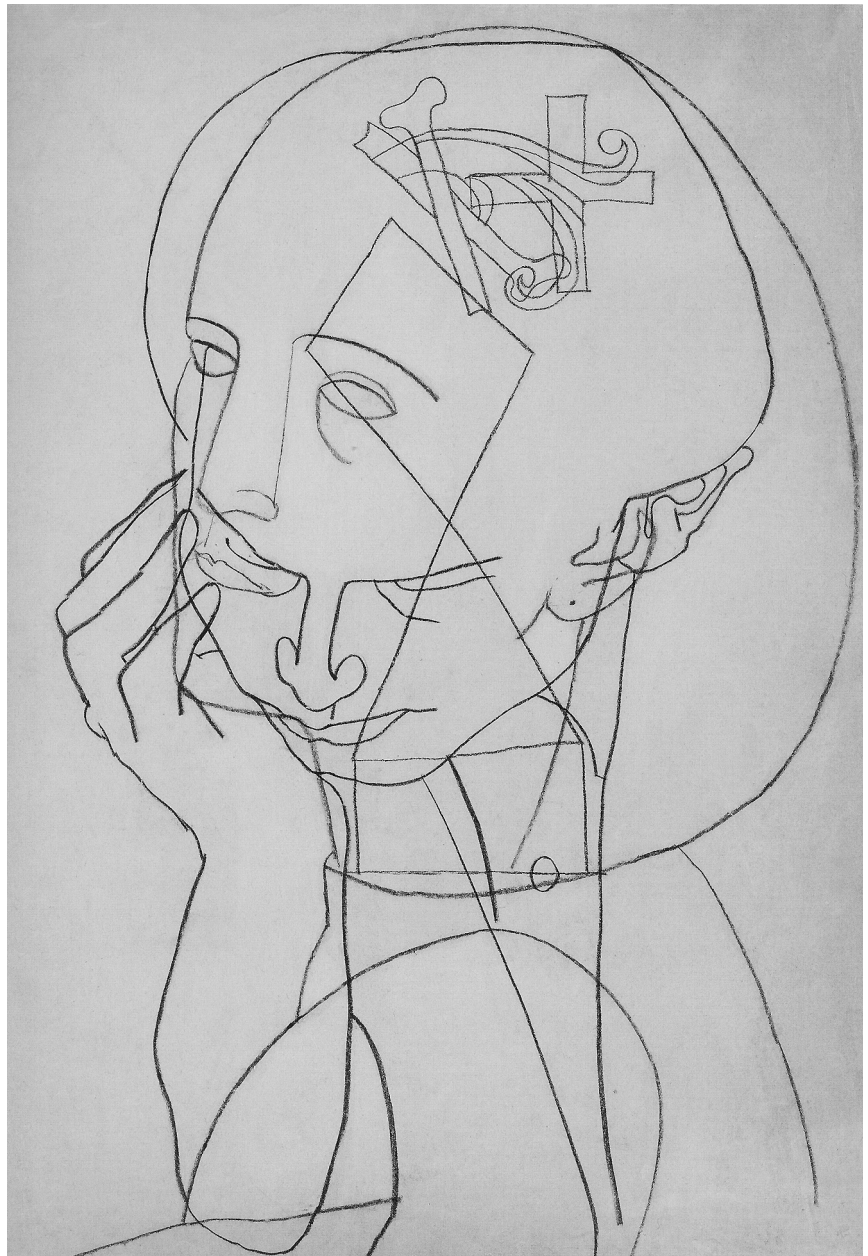
kinyíltak a szárnyak.

Az volt az első kaland, hogy az eperrel és Sápadt tüskével benőtt úton egy virág megmondta

*Nékem a nevét.*¹²

A szentendrei házak-sorozat képein is ez a Rimbaud-i csönd szól, és a *Li-liomos önarc képen* ez a virág mondja meg „néki a nevét”.

Vajda egész művészetét a múlthatatlannak szenteli. Közösségben megvalósuló mozgalomban gondolkodik, és minden törekvése egyetemes törekvés. Korniss Dezsővel – Bartók példáján is felbuzdulva – a népi hagyomány, egy olyan hagyomány tárgyi

Barátok

emlékeinek felkutatására és összegyűjtésére indulnak, amely erőt és szilárdságot tud képviselni a modern városi civilizáció rombolásával szemben. Korán felismerte azt, amit a filozófus Szabó Lajos, a szellemi társ és barát így mond:

„Egy szélesen értelmezett Közép-Európa magyar centrumában. Magyarországot vált alkalmas edénnyé és hadszíntérre kelet és nyugat megújuló szellemi hagyományainak megütközésére. Itt talált produktív visszhangra minden kísérlet, melyben az élet kutató-pionírjai

visszakeresték önnön életüket a szellem, az alkotás és a zsenialitás problémáinak centrumba helyezésével.”

Kelet és Nyugat, primitívek és avantgárd – „konstruktív-szürrealista tematika”, fogalmaz Vajda –, zsidó és keresztény hagyomány, primitívek és Európa, a természet és a népi élet tárgyai – egyszóval csupa, időn és téren átívelő szándék vezérli. Ez a tág szellemi orientáció ítélte magányra és meg nem értésre. Mert „az első lépést egyedül kell megtenni, osztagban nem lehet.” – mondta Vajda művészete kapcsán Szabó, aki szerint Klee és Max Ernst is szerepet játszott abban, hogy létrejöhessen az általa *kozmozgogrammatikus*, azaz világ-ábrázoló mű-

vészete. Mert hiszen egész világokat ábrázol egy-egy Vajda-rajz, holott a rajz igazán a legpuritánabb képzőművészeti műfaj. Egész szellemi-lelki-fizikai kozmosz jelenik meg, még ha csupán fejet, házat vagy utcarészletet látunk is. Ahogyan világot ábrázolnak az Uri Asaf által nagyon pontosan „szénjeleknek” nevezett szénkompozíciók is. És ábrázolnak: az *aszketikus* Vajda itt szinte *tobzódik* a formákban.

„Ha kész vagyok valamivel, képes volnék azt órák hosszat elnézni, szemlélni és álmodozni tovább a képélményt, mert érzem ösztönösen azt, hogy sohasem kész egy kép azzal, hogy megfestjük s letesszük az ecsetet.” – így számol be munkamódszéről Vajda a feleségének. A kép Vajdánál eleven organizmus (így indulatokat is kiválthat, mint más elevenlégek: „Ha ez a Vajda-kép itt marad, lelövöm” – mondta annak idején egy kiállítás rendezője.) Ez a „sohasem kész” volta a Vajda képeknek, az elevenességük, az a koncentrált „képélmény”, amely alkotójukból újabb és újabb *látomásokat* varázsolt elő s készítette újabb művek megalkotására, dolgozik bennük ma is, és ezért történhetett, hogy Vajda Lajos centenáriumi kiállítása (Magyar Nemzeti Galéria, 2008. december 12. – 2009. március 1.) nem merült el észrevétlenül a nyilvánosság közönyében.

Jegyzetek

- 1 Vajda Júlia életrajzi feljegyzései Vajda Lajosról, in Mándy Stefánia, Vajda Lajos, Corvina, 1983, 171.
- 2 T. S. Eliot, Hamvazószerda, Válogatott versek, Európa Kiadó, 1966, 97. Fordította Vas István.
- 3 Vajda Júlia életrajzi feljegyzései Vajda Lajosról, 169.
- 4 Uo., 175.
- 5 Uo.
- 6 Franz Kafka, Az én cellám, Európa Kiadó, 1989, 32. Fordította: Halasi Zoltán.
- 7 Bálint Endre, Vajda Lajos második műteremkiállítása, in Vajda Lajos emlékkönyv, Magvető, 1972, 67.
- 8 Kállai Ernő, Egy festő halálára, in Mándy Stefánia, Vajda Lajos, Corvina, 1983, 209.
- 9 Uo., 210.
- 10 Mándy Stefánia, Vajda Lajos emlékkiállítása, in Vajda Lajos emlékkönyv, 60.
- 11 A csendről vő. Surányi László, Megszólít vagy elvárászol, Typotex, 2008
- 12 Vajda Lajos levele Juliához, 1936, in Mándy Stefánia, Vajda Lajos, Corvina, 1983, 185.

Hétköznapi trükkjeink

A Gólem Színház idén februárban mutatta be A trükk című darabját, amelyet Etgar Keret népszerű izraeli író rövid írásából készítettek. A volt Szindbád moziból kialakított Kinóban Borgula András mintegy egy órás kamarakabarét rendezett.

Az előadás során két jó barát beszélgetését látjuk, a vége felé azonban mindinkább kitűnik, valójában mennyire távol vannak egymástól, s mekkora utat kellene még megtenniük ahhoz, hogy megértsek a másikat. Az egyik jelenetben a színpadon egymás mellett ülnek a kanapén, a valóságban azonban távol, két külön lakásban tartózkodnak – ha ténylegesen is egymás mellett ülnének, valószínűleg az sem változtatna sokat.

Etgar Keret rövid elbeszélései közül a két barát története csak egy kicsiny darab; a szereplők összekapcsolása valójában az átjárást teremti meg az összeollózott írások között, azok elbeszélhetőségét teszi lehetővé. Dramaturgiailag ugyanis kifizetődőbb, ha egymásnak mesélik el ügyes-bajos eseteiket, így az előadás túllép az egyszerű stand-up comedy keretén.

A két főhős megismerteti egymást és a közönséget hétköznapi ügyeivel és meghatározó emlékeivel: az egyikük egyedül akkor érezte magát erősnek életében, amikor ráállt kiszemelt kövére a járda peremén; a csőszerező szeretője az anyja szívét, az anyja a szeretőjét kéri a férfi szeretete bizonyosságául; ugyanez a feleség pillanatragasztóval odaerősíti magát a plafonhoz, és a száját is betapasztja azzal, valamint megrendeli New York-i is-

merőseitől a magányosság elleni gyógyszert, amit a keleti parton szabadalmaztattak – így férjére már nincs is szüksége többé. A jiddise máme-témakör csak a darab humoros jeleneteinek egy részét képezi. Az előadás kezdetén a csőszerező (Schmied Zoltán) odavizel barátja ajtaja elé, amikor már hosszú ideje hiába várja a buszt a közeli megállóban. Barátja, a bűvész (Bánki Gergely) épp ekkor szedne végre össze egy nőt a közeli bárban, ám amikor az meglátja a vizeletfoltot, otthagyja.

Az Etgar Keret első két kötetéből összeválogatott írásokat a dramaturgia e két szereplőre fűzi rá. A *Törd össze a malacot* című elbeszélés például (amelyben a főhős apja egy malacperselyt vesz a gyermekének, hogy az megtanuljon gazdálkodni; mire a

A csőszerező...

Pászházonnak elnevezett malac meg-
telik és föl kéne törni, a kisfiú kiviszi
az erdőbe, hogy így mentse meg a ha-
láltól...) a bűvész gyerekkori emlék-
évé válik – ezt egymaga idézi föl, mi-
közben a barátja távol van. Ezeken a
pontokon az előadás mesélőszínházzá,
szinte felolvasóestté válik, a drama-
turgia is lazul és lelassul, hisz a novel-
la jóformán szó szerinti átvételéről
van szó.

A darab során végig a háttérben hú-
zódik meg a valódi fővonal, *A kalap-
mutatvány* című rövid írás adaptáció-
ja. A bűvész története az előadás vé-
gére bontakozik ki, ugyancsak szinte
szó szerint fölmondva az eredeti törté-
netet. Kadabra nevű nyuszi helyett
levágott nyúlfejet, majd véres
csecsemőt húz elő a kalapból, amin
az elvadult mai gyerekek természetesen
sokkal jobban szórakoznak, mint
a hagyományos trükkökön. A darab
maga tehát a novella befejezésével
zárul: „Azóta nem léptem fel többet,
már nem érdekel a dolog. Így hát
nincs bevétel sem, de ez is hide-
gen hagy. (...) Csak fekszem az
ágyon és a nyúlfejre meg a cse-
csemőholttestre gondolkodom. Mintha
csak utalnának valamire, valami
megoldásra, mintha a segítségükkel
valaki üzenni akart volna nekem va-
lamit. Talán azt, hogy ez nem túl sze-
rencsés időszak a nyulak meg a cse-
csemők számára. És lehet, hogy a bű-
vészek számára sem.” A recitatív
előadásmódban kevésbé jön át az ere-
deti kereti ironia, illetve éppen az,
ami az író egész életművének köz-
lendője: az érzékelés, észlelés és
azok interpretációi közti elcsúszások.

Ugyanez ellenben
tisztán kirajzolódik a
csőszerező történeté-
nek földolgozásában –
ami szintúgy a darab
végére bontakozik ki
teljesen, s így jelentést
kapnak az elszórt uta-
lások is: hősről
még az általános isko-
lában megállapították,
hogy észlelési nehéz-
ségekkel küzd (miután
nem vette észre, hogy
a fényképen, amelyet

mutatnak neki, a kis-
gyereknek hiányzik a füle), ezért vé-
gül lakatossá képezi magát, s munka-
helyi elhelyezkedésétől kezdve dolgo-
zik egyéni fejlesztésű csövén. Fölfe-
dezi, hogy a cső elnyeli a belé gurított
üveggyököket, ennek hatására pe-
dig egy akkora méretű csőrend-
szert fejleszt, amelybe maga is be-
lefér, s eltűnik... Saját megállapí-
tása szerint ő akart a legjobban el-
tűnni a világról – ezért az övé, és
nem egy nagy tudós találmánya e
cső. Ez a szál hűen megjelenik a
közönség számára, és ugyanilyen
erővel hat a szerelő záró megjeg-
yzése: „ha azt mondják rólad, ész-
lelési nehézségekkel küzdesz,
gyere közénk... csak hozz kártyát,
mert már nagyon unatkozunk”.

A nők, a régen történt dolgok és
az álmok kivételén keresztül jelen-
nek meg a színpad fölött. Ez prak-
tikus és némelyest egyszerre frap-
páns megoldás is, a nők (minden
nőt Schnur Anita játszik) eltávolí-
tottsága és egyben hatalmassága adek-
vátan és fantáziával jeleníti meg a sze-
xuális elzárkózottságot, a modern em-
beri viszonyok alighanem egyik örök
témáját. A szülői és partnerkapcsola-
tok tehát egyfajta metatérben jelennek
meg, ezzel is kihangsúlyozva a távol-
ság és közelség problematikáját, a vi-
szonyokban rejlő rémületességet, va-
lamit azt, hogy a későbbi érzelmi ne-
hézségek épp a szülőkkel való vi-
szonyból következnek, legyen az – ha
már a dramaturgia összefüggésbe von-
ta – a Pászházon-sztori papája vagy a
csőszerező anyja, aki saját magáé he-
lyett férje szívét ajánlaná föl fia fel-
eségének.

A darab során egyedül a két barát
kerül reális közelségbe egymással, ők
is csak az esetek kis részében, s akkor
is csapzottan, össze-vissza: bejön, ki-
megy, beugrik, nem jön föl, siet, lép...

Az előadás teréről szolgáló színpad
igen kicsi, a nézőtér pedig kissé alkal-
matlan is, hiszen moztérrel van szó;
a sorokból nehezen látni ki, amikor a
szereplők nem a színpadon, hanem an-
nak a környékén vagy a nézők között
mozognak. E kis tér díszletét ugyanak-
kor nehezen lehetett volna jobban elta-
lálni: a háttérben sok gyorséttermi mű-
anyag kávéspohár, amely „gyűjte-
mény” az előadás során újabb darabok-
kal gyarapodik – ebből megtudjuk,
hogy a két barát időtlen idők óta, rend-
szeresen együtt kávézik. A díszlet to-
vábbi részét képezi egy kép a gyerekkori
Pászházonról, egy kabát, az üllőgar-

Fotók: Szeberényi Adrián

...és a bűvész

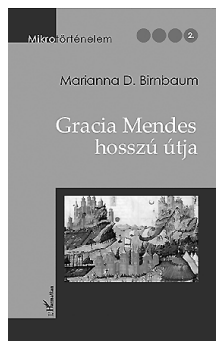
nitúra, a bűvészkalap, az ajtó és egy-két
hasonló elem. A világítás a kis térhez
mértelen megfelelően működik.

A szeniális pontossággal megkom-
ponált, amolyan pszichedelikus íráso-
kat nem lehetett könnyű úgy dramati-
zálni, hogy minél gördülékenyebben
egymáshoz illeszkedve működésbe
lépjének. A darab eredménye, hogy ez
nagyobb részben sikerült. Az pedig
fölötte örömdetes, hogy Etgar Keret
recepciója Magyarországon is megin-
dult.

Pályi Márk

Gracia Mendes hosszú útja

Talán Tolsztoj írja valahol, hogy a nők úgy irányítják a háttérből a férfiakat, ahogyan a Rothschild báró befolyásolja pénzével a világpolitika menetét. Kézenfekvő lenne mármost, hogy a nagypolitika csakis a „Rothschildnek” szeszélyének függvénye. Mielőtt azonban bárki azt gondolná, hogy közepes színvonalú összeesküvés-elméletekkel akarom szórakoztatni a kedves olvasókat, sietek leszögezni, ilyen asszony valóban létezett a 16. században, úgy hívták: Gracia Mendes. Itáliában Beatrix de Lunaként emlegették, bár szülőhazájában, Portugáliában élő rokonai a Miques (Micas) nevet viselték. Már önmagában az is tanulságos, hogy hányféle név mögé kényszerült a portugál *converso* asszony, akinek kegyeiért uralkodók versengtek. V. Károly például egy spanyol nemes számára akarta megszerezni Gracia lányának kezét,

Marianna D. Birnbaum:
Gracia Mendes
hosszú útja.
Budapest,
L'Harmattan, 2008

ám az végül is az asszony unokaöccséhez, a később mesés gazdagságról elhíresült Joseph Nasihoz, az Oszmán Birodalom majdani teljhatalmú bankárához, Naxos hercegéhez ment feleségül. A férje (Francisco Mendes, dúsgazdag üzletember) halála után az inkvizíciótól szorongatott asszony Antwerpenbe, majd a kedvezőbb üzleti lehetőségekkel kecsegtető Velencébe költözött. Ez idő tájt unokaöccsével együtt vezette férjétől örökölt vállalkozását, amely kezdetben jórészt a portugál állami monopóliumnak számító, és az egész kontinentet behálózó fűszerkereskedelemre alapult. Amint az inkvizí-

ció Velencébe is betette a lábát (a Mendes-vagyont sokak szerint bizonyos befolyásos körök a Szent Hivatal révén akarták megszerezni), Gracia az Esték uralta, ekkor még toleráns, sőt a zsidók betelepülését kimondottan pártoló Ferrarába költözött, de a vallási gyanakvás, a *judaizálás* vádjai itt is elérte. Végül a Velence–Konstantinápoly vetélkedést kihasználó Raguzán keresztül a török fővárosban lelt menedékre, ahová a szultán személyes meghívására érkezett. Az asszony útját tehát a „vér és arany” szegélyezte, már szülei is spanyolországi menekülteként érkeztek Portugáliába, miután onnan 1492-ben végleg elűzték a zsidókat. Apja elismert orvos volt, akárcsak híres öse, Nasi Isaac Benveniste, aki egyenesen az aragóniai királyt szolgálta a 12. században. A család leghíresebb öse két-séggkívül Abraham Benveniste, Kasztíliai II. János „udvari rabbija”, aki azért kapta e megtisztelő címet, mert ő tette rendbe a király zűrzavaros anyagi ügyeit. A Nasi név egyébként „herceget” jelent, ami előkelő származásra utal.

E nem mindennapi életutat a magyar származású amerikai professzorasszony dolgozta fel egy mikrotörténeti kismonográfiában. Célja láthatóan nem az, hogy új megvilágításba helyezze a történetesek előtt egyébként nem ismeretlen család történetét, és még kevésbé, hogy valamiféle „korai cionista” mozgalom

Variációk egy témára

A családregegy régi műfaj, hogy az újabb időkben csak Thomas Mann, Martin du Gard vagy Dosztojevszkij regényeit említsem. Bárdos Pál viszont fanatikusan és sorozatosan gyártja a családregegyeket, amelyek a saját és hozzátartozóinak a deportálásáról, pusztulásáról és túléléséről szólnak.

A Keresztül – kasul az életen a legújabb ezek közül, de ismerve a szerzőt,

Bárdos Pál: Keresztül – kasul az életen,
Novella, 2008,
431 oldal, 2490 Ft.

nem hiszem, hogy még valamit ne tartogatna a tarsolyában ebben a témában, melynek ő egy igazi megszállottja. Buzgalma persze érthető. Sokan vannak köztünk, akik valahogy, „véletlenül”,

mindig rálelnek újabb és újabb holokauszt-visszaemlékezésekre, újabb és újabb, az antiszemitizmussal foglalkozó könyvre. Szentségtörés ilyen mondani, de vajon mit is olvasnánk, ha nem lett volna holokauszt?! De azért az önéletrajzi regények mellett Bárdos elkövetett néhány – nem akármilyen – fikciót is: A kancsal és a démonok parabolaregény tárgya egy boszorkánypernek álcázott koncepció per. A Mózes, az egyiptomi szabadságról, rabságról, hatalomról, a vezér és a nép viszonyáról szól. Bárdos legjobb könyve, vitán felül a Stan és Pan című regény.

Két szereplő, „két alak beszélget egy gödörben”, két Holokauszt-túlélő. Arról vitáznak, hogy van-e értelme az esztelen Mengele-vadászatnak, a bűnösök megkeresésének vagy már fel kellene hagyni ezzel. „Ez a könyv felette van az én színvonalumnak” nyilatkozta művéről a szerző,

előfutárát láttassa Graciában. Pedig sokan így vélekednek róla, hiszen állítólag anyagilag is segítette az ibériai zsidó menekültek letelepedését a Török Birodalomban, pályafutása csúcán pedig unokaöccsével közösen birtokul kapta Szafedot és Tiberiast, ahol uralkodói utasításra zsidó telepet hozott létre azzal a céllal, hogy föllendítse a vidék gazdasági életét. Birnbaum a „korai cionista”-elméletet mint anakronizmust elveti, mindössze egy, a maga nemében kivételes kora újkori nősorsot akar ábrázolni. Egy olyan asszonyét, aki a 16. században egyedül vezetett egy Konstantinápolytól Lisszabonig, Velencétől Moszkváig terjedő üzleti vállalkozást, aki uralkodóknak szabott feltételeket, nem tudott olyat kérni a raguzai tanácstól, amit az ne teljesített volna, amikor pedig az inkvizíció börtönbe vetette, mert az üzlet irányításából végrendeletileg kirekesztett húga judaizálás vádjával feladta, Nagy Szulejmán szultán követte Velencében kijelentette, hogy a Mendes nővérek az ő alattvalói.

A szép tipográfiával kialakított kötet a viszonylag bőséges forrásidézettel mellett néhány fekete-fehér illusztrációval is hozzásegíti az olvasót a kor megismeréséhez. Viszont zavaró, hogy a kiadó, amint az mostanság megszokott, megint csak a kényesebb nyelvi ízlésű olvasókon spórolt: a fordítás enyhén szólva is nyögve nyelős. Ráadásul a könyvben erősen visszakö-

szön az amerikai ismeretterjesztő kiadványokból megszokott „szájbarágós stílus”, és olykor – főként Gracia ibériai éveire igaz ez – kissé elnagyolt a történelmi háttér is. A szerző nem fordít különösebb figyelmet arra, hogy árnyalja Gracia gyermekéveinek fojtott légkörét, annak a ma már alig felfogható indulathullámnak az okait és hatásait, amely a Graciához hasonlókat állandó hely- és névváltoztatásra kényszerítette. Birnbaum sokat ír az inkvizícióról és a zsidó-keresztény konfliktusról, ám eközben nem mutatja be elég plastikusan a sajátos ibériai *converso*-lét ellentmondásait – azt az egész társadalomra kiterjedő hatalmi harcot, amelyet nem ritkán a *converso*-származású vezető egyházi személyiségek vívtak, gyakran saját volt hittársaik kárára. Viszonylag közismert tény például, hogy a rettegett főinkvizítor, Tomás de Torquemada apai nagyanyja révén maga is zsidó származású volt, miként az a ferences szerzetes is, aki elsőként szorgalmazta a zsidó valláshoz visszatérő „judaizálók” ügyével foglalkozó hivatal fölállítását. De apja révén zsidó volt Francisco de Vitoria dominikánus szerzetes is, aki viszont elsőként állt ki nagy hatású szónoklattal az Újvilág bennszülötteinek emberi jogaiért. A sors tragikus fintora, hogy a fanatikusok által követelt hírhedt „vértisztasági törvényt” valójában azért nem alkalmazták, mert nem csupán a nemesség és az egyházi

előkelőségek túlnyomó többségét érintette volna, de maga Aragóniai Ferdinánd és összes leszármazója is *converso*-nak számított. Ráadásul a *converso*ok egy csoportja továbbra is egymás közt házasodott, és magát külön *natió*ként határozta meg – ebből a csoportból származott Gracia is. Ezek a sorsok, életutak jól érzékeltetik, milyen választási lehetőségei voltak ekkoriban egy olyan embernek, akire bármikor rásüthették, hogy titokban ősei hitéhez pártol, és meggyalázza a keresztény vallást, miként rávilágít arra is, milyen nyomás alatt voltak azok a kettős életre kényszerülő, esetleg őszintén áttért „marra-nók”, akiket adott esetben az egyházi hierarchia csúcsára jutott saját asszimilált sorstársaik kényszerítettek – hatalomféltésből, önvédelemből – hitvallásra. Ennek fényében talán Gracia indítékai is sokkal érthetőbbé váltak volna.

Gracia alakja is homályban marad, a sok per, szerződés, költözés krónikájából nem rajzolódik ki plastikusan személyisége. Pedig a könyv magában rejt egy hipotetikusan rekonstruált portré lehetőségét, hiszen a különböző fejezetekben elszórva található néhány nyomjelző információ arra nézve, ki is volt valójában Gracia Mendes. A szerző egy helyütt megemlíti például, hogy Gracia valószínűleg nem volt különösebben szép: szépségét egyetlen dicsőítő ajánlás vagy dokumentum sem említi (azaz tapintatosan ►

melyet talán egy ihletett pillanatában írt. Kívánjuk neki, hogy sikerüljön még egyszer valami hasonlót létrehozni.

Az 1975-ben megjelent Első évtized volt az első Bárdos önéletrajzi visszaemlékezései közül. Egyike volt ez azoknak a regényeknek, amelyek hosszú idő után először nyúltak hozzá ehhez a tabunak tartott témához. Az első évtized foglalkozott először azzal a tizenöt-húsz ezer szerencsés alföldi, (szegedi, halasi, szolnoki, debreceni, makói stb.) zsidóval, akik Ausztriába kerültek munkára. Nagy élmény volt számomra olvasni a szegedi sportpályáról, téglagyárról, a strasshofi megérkezésről, a csodálatos fenyőerdőről, ahol mi is pár napot töltöttünk sátrakban. Mindig csodáltam, hogy a legapróbb részletekig mi mindenre emlékszik ez az akkori nyolc éves kisfiú. Kisebb eltérésekkel én is átéltem ugyanazokat a dolgokat. Bárdos nem említi például, hogy a polos-

ka-invázió éjszakára kiűzött bennünket a barakkunkból. Azt sem, hogy szünet nélkül zuhantak a kilőtt, lángokban égő vitorlás repülőgépek. Én meg arra nem emlékszem, hogy karunkra számot pecsételtek, pedig meglehet, hogy én is Pali mögött, vagy előtt állhattam a sorban.

A pár évvel később megjelent Második évtized, majd a legutóbbi néhány évben közreadott további három regény (Emlékkönyv, Dögcédulák és a Keresztül – kasul az életen) is nagyrészt a deportálással s annak utóéletével foglalkozik, de itt már jóval részletesebben szól az író a családról, az elpusztultakról és a túlélőkről. Bárdos kitűnő és egyre árnyaltabb portrékat rajzol anyjáról, öccséről, anyai nagyszüleiéről, rokonairól, nevelő apjáról. Anyjával, öccsével, nagyszüleiével együtt ő is túlélte az ausztriai táborokat és munkahelyeket, mindvégig reménykedve, hogy hazatérve megtalálják a már koráb-

ban munkaszolgálatra elhurcolt apát, akiről soha nem sikerült megtudni, hogy milyen körülmények között pusztult el. S akit életében a gyermek csak apja egy napi szabadsága alkalmával láthatott. A mi korosztályunknál az volt a kivétel, ha valakinek visszajött az apja. Így Bárdost is édesanyja és imádott anyai nagyszülei nevelték. A két kiskorú fiúgyermekkel magára maradt mama hamar vigasztalódott és férjhez ment egy futball sztárhoz – aki civilben rendőrmozgató, majd ÁVH-s párttitkár volt –, s igyekezett elfelejteni, s a gyerekekkel is elfelejtetni igazi apjukat, Weisz Andor asztalost. Bárdos nevelőapja vette át az eltűnt apa helyét, akinek még az említését sem tűrték meg a szülők, s amikor ez előfordult, anyja valóságos hisztériás rohamba tört ki. A zsidó származásra utalást is tiltották. „Ezt az egész zsidóságot abba kéne hagyni”, „azt a szót se akarom hallani, hogy zsidó.” ►

elhallgatják). Egy Raguzával kötött szerződésből viszont egy minden részletre figyelő, évekkel előre gondolkodó, rendkívül szigorú üzletasszony vonásai rajzolódnak ki, aki ugyanakkor (amint arra a szultán udvari orvosához, Moses Hamonhoz fűződő viszonyából következtetni lehet), ha kellett, nőiségevel is megnyerte magának embereit. Műveltsége középkorias lehetett, ám azért mikor tehetett, támogatta a zsidó literátorokat. A legizgalmasabb talán az a rész, amely részletekbe menően ecseteli Gracia és a zsidók helyzetét az Oszmán Birodalomban. A szerző például hosszan idéz az olyan éles szemű kívülállóktól, mint a Fuggerek megbízásában álló Hans Dernschwam, de Gracia alakja ezúttal is mintha kissé háttérbe szorulna. Az utolsó fejezetekben pedig egyszerűen eltűnik, helyette unokaöccse viselt dolgairól értesülünk. Az eleven, izgalmas záró rész viszont mindenért kárpótol.

Joseph Nasi (talán mert róla sokkal több forrás maradt fenn) ebben a részben típusa – a pimaszul elegáns, művelt maffiavezér – igazi képviselőjeként, hús-vér ember képében lép elénk. Állítólag még idősebb korában is versengtek kegyeiért a fiatal nők, férfiúi szépségéről maga Dernschwam is említést tesz, noha közönséges szélhámosnak titulálja. Azt mondják, Marlowe róla mintázta *A málta-i zsidó* főhősét. Ugyanakkor tekintélyes

könyvgyűjteménnyel rendelkezett, nyomdát alapított Konstantinápolyban, és a szerzők előszeretettel ajánlották neki műveiket, ami mecénási bőkezűségére utal. Fejedelmi kísérettel járt, saját zenekart tartott, házában színi előadásokat rendezett. Egyes rabbik kifogásolták, hogy keresztény szokásokat is tart, és úgy öltözik, mint egy európai arisztokrata. A francia követ tudni vélte, hogy a Tiberiasban megalapítandó zsidó állam királya akar lenni. Birnbaum könyvének utolsó, talán legizgalmasabb fejezete akár illusztráció is lehetne Babel *Odesszai története*-hez, Benya Krik, az odesszai zsidónegyed, a Moldovanka „Király”-ának alakján keresztül könnyen elképzelhetjük Naxos hercegét is. A keresztények szerint Nasi keze volt abban, hogy 1570-ben Ciprus török kézre került, őt gyanúsították a velencei tűzvész miatt is (ekkor pusztult el a velencei hajókat készítő műhely, a híres Arsenale). Az igazság azonban az, hogy ekkorra Nasi befolyása csökkent a Portánál, és miután korábban a II. Szelim halála (1574) után trónra lépő III. Murád ellenfeleit támogatta, végleg félreállították. Noha gazdagon, de befolyás és örökösök nélkül halt meg, a legenda Nasi-vagyon elenyészett. Halálakor már Gracia sem élt. Tiberiasban is csak az épületek maradtak, aki tehetett, a fővárosba vagy Szalonikiba települt. A zsidó álom újabb négyszáz évre szertefoszlott.

Gracia alakja, élete mégis tanulságos lehet, hiszen általa az olvasó betekintést nyer a kora újkor gazdasági életébe, a dinasztikus politikát felváltó nagyhatalmi diplomácia háttérjátszmáiba, egy formálódó új világrend mindennapjaiba.

Hamvas Levente Péter

Irodalom

A kora újkori kapitalizmus kapcsán ld.: BRAUDEL, FERNAND: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV-XVIII. század. 1. köt. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Budapest, Gutta Kvk., 2004. (Magistra vitae)

Gracia Mendes életére, a korabeli spanyol zsidóság és a zsidó nők helyzetére ld.: GELLER, DENNIS, P.: *Gracia Mendes. Her Times and People. A paper submitted in partial fulfillment of requirements for courses on Jewish Education and Sephardic History*. International Institute for Secular Humanistic Judaism. <http://www.kahalbraira.org/mendes/GraciaMendes.html>

A 15–16. századi Spanyolország társadalmi, politikai viszonyait, különösképpen a conversók helyzetét, az üldöztetést és az úgynevezett „vértisztasági törvényt” rendkívül alaposan tárgyalja: CSEJTEI DEZSŐ–JUHÁSZ ANIKÓ: *Amerika felfedezése és az új globális rend. 1. Az alteritás és a ius gentium kérdése Vitoria és Sepúlveda írásaiban*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004. (Monumenta hispanica), 1. fejj.: 12–52. lap

mondogatta a gyermekek anyja, akivel Palinak, az idősebb testvérnek egyre több vitája volt. Megelégedte az anyja szötte „hazugsághálót”. Gyakran kapta csúsztatásokon, hazugságokon anyját, s ez egyre zaklatottabbá és kíváncsibbá tette. Lassan érlelődött meg benne a vágy, hogy megismerje s majd meg is írja az igazságot, hogy lerója tartozását apja emlékének. Az igazság csak fokozatosan derült ki s ezt az izgalmas nyomozást, ezt a folyamatot könyvről könyvre követhetjük.

Bárdos igyekezete persze nemtetszésre talált, nemcsak szüleinél, hanem kevésbé rebellis testvéröccsénél sem. Így hát az írónak napról napra kellett megvívnia belső küzdelmét. „Szabad e a holt kedvéért bántani az élő?” – kérdezi könyvében. „Anyjával legyen tapintatlan vagy elárulja apját?” Akinek még a szülőházát se láthatta, mert soha nem mutatták meg neki. Így a Dögcédulák, majd, fokozot-

tabban, a Keresztül – kasul az életem című regényekben Bárdos figyelme mindinkább arra összpontosul, hogy felfedje az általa szinte nem is ismert édesapa életének és halálának titkait, az előtte elhallgatott igazságot. Ahogyan egyre hozzáférhetőbbé váltak a levéltárak, úgy derültek ki az elhallgatott vagy szándékosan meghamisított tények. A Keresztül – kasul az életem valódi hőse az apa, de ennek a jelentőségére, a könyv valódi értelmére csak annak a vége felé döbbenünk rá. Bárdos itt rúkkol elő a sokáig tartogatott meglepetéssel és megoldódni látszik, most már végérvényesen, a rejtély. Előbb előkerült apjának egy palesztinai kívándorlási kérvénye 1934-ből, míg egy másik dokumentumból az derült ki, hogy 1935-ben apja tagja volt Makón egy háromtagú cionista bizottságnak.

Mindezek a tények az eddigiektől teljesen más világításba helyezik az apa múlt-

ját. S ezen a ponton az elbeszélés visszafogott, lassú ritmusa valóságos fortissimóba csap át. Most már minden érthető lett: apját nem szakszervezeti és, mondvacsinált, baloldali múltjáért sorozták büntetőszázadba, őt cionista aktivitása tette a hatóságok számára megbízhatatlanná. Itt az író levonja a következtetést: „nem az apát kellett letagadni, hanem a zsidót,” s hozzátehetnénk, a cionistát, aki valóban nem illett bele a kommunista jelenbe, a szülők új hitvallásába.

Bárdos, aki büszkén emlegeti Tórárt őseit, egyike annak a kisszámú magyar írónak, aki írásaiban következetesen kitarthat zsidósága mellett, témái a zsidóságról és a zsidóságnak szólnak. Aki ezt teszi, annak viszont tisztában kell lennie azzal, hogy nem lesz nagyszámú olvasója, de azok hűségesei maradnak hozzá, és várják újabb könyveit.

Várnai Pál

OPTIRIS OPTIKA

TB vények beváltása
Kontaktlencse illesztés
Szemüveggéskészítés a hét minden napján
Szemorvosi és computeres szemvizsgálat

ÁRKÁD - CAMPONA - EUROPARK - MAMMUT I. - WESTEND
www.optiris.hu

SZABAD ZSIDÓ TANHÁZ

Előadássorozat
a Mazsike és a Szombat
folyóirat szervezésében

A Szabad Zsidó Tanház programjában a zsidóság kultúrájának, történelmének és vallásának alapkérdései mellett kiemelten szerepelnek korunk problémái, melyekre megpróbálunk a zsidóság kultúrájából merített, korszerű válaszokat adni.

„Pszichoanalízis:
zsidó világnézet?”

[04.22. szerda, 18]

HÁRS GYÖRGY
Róheim Géza – zsidóság,
pszichoanalízis és a Nyugat

[05.06. szerda, 18]

BORGOS ANNA
Nők a pszichoanalízisben

[témáink]

Zsidóság és erotika, Zsidó-nem-zsidó dis-
puták, Egy város arcai – térfoglalás és tér-
teremtés, Érték- és érdekképviselés, „Zsidó
irodalom, Zsidó demográfia, Pszichoanalí-
zis – zsidó világnézet?, Zsidó oktatásügy

[bővebb információ]
www.mazsike.hu
mazsike@gmail.com

[Támogató]
The L.A. Pincus Fund for Jewish Education
in the Diaspora

[helyszín]

Bálint Ház
Budapest VI. ker., Révay u. 16.
Belépődíj egy alkalomra 600 Ft.
www.mazsike.hu

www.mazsike.hu www.szombat.org

Schiller

Autó Család

Úrrá lenni az elemeken. Amikor nincs más, csak a végtelen ég, a látóhatár és Ön. Az érzés, ahogyan kitérül a világ. Az autó régóta a szabadság szimbóluma. Máshoz nem fogható érzés - kézben tartani az irányítást a végtelen sztrádán, és megérkezni egy biztonságos helyre - amit úgy hívunk: otthon.

Schiller Opel
1138 Budapest,
Váci út 113.
Tel.: 452-11-01
www.schilleropel.hu

Opel Újpest
1046 Budapest,
Főti út 143.
Tel.: 2-72-72-72
www.schilleropel.hu
Karambolos Centrum
www.megjavitjuk.hu

Chevrolet Schiller
1138 Budapest,
Váci út 113.
Tel.: 450-25-15
www.chevroletschiller.hu

ŠKODAK PALOTÁJA
Volkswagen márkaszervíz
Palota Automobil
1154 Budapest,
Szentmihályi út 142.
Tel.: 415-3000
www.palotaauto.hu

TOYOTA SUPER
1044 Budapest,
Külső Váci út 20.
Tel.: 380-0-380
www.toyotasuper.hu

SCHILLER HASZNÁLTÁUTÓ
Tel.: 450-25-25
www.schiller.hu/hasznaltauto

Schiller Autó Család.
A vezetés korlátlan élménye.